

ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤ. ΡΑΛΛΗ

KARL MARX

Ἡ Ζωή, ἡ δράση καὶ οἱ θεωρίες
τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ ἐπιστημονι-
κοῦ σοσιαλισμοῦ

*

ΑΘΗΝΑ 1945

ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤ. ΡΑΛΛΗ

KARL MARX

Ἡ Ζωή, ἡ δράση καὶ οἱ θεωρίες
τοῦ θεμελιωτῆ τοῦ ἐπιστημονι-
κοῦ σοσιαλισμοῦ

*

ΑΘΗΝΑ 1945

Ε. Π. Δ. της Κ. Δ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

KARL MARX

Ο κόσμος δεν είχε συνέλθει ακόμα απ' το μακρόχρονο μεγάλο πόλεμο. Το διώξιμο του κατακτητή ήτανε πολύ νωπό και η μάχη του Waterloo νόμιζε κανέναν πως μόλις χθές είχε τελειώσει. Ο Κορσικανός στρατηλάτης βρισκόταν ακόμα στη ζωή κ' ἐγκάθιρχτος πάνω στο βράχο της Αγίας Ελένης ανάπνεε τὸν ὑγρὸ ἀέρα του ὠκεανου. Μὰ τὰ μεγάλα διδάγματα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης εἶχανε ριζοβολήσει. Οἱ λεγεῶνες τῆς ναπολεόντειου αὐτοκρατορίας ἂν δὲ μπόρεσαν νὰ μεταβάλλουνε τὴν Εὐρώπη σ' ἐπαρχία γαλλική, ὡστόσο στάθηκαν ἀφορμὴ νὰ ξεχυθοῦνε σ' ὀλάκερο τὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρο οἱ μεγάλες ἰδέες του Rousseau, του Voltaire καὶ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν ποὺ συνοψισμένες σὰ φιλοσοφικὴ κατήχηση στὴ «*declaration des droits de l'homme et du citoyen*» τῆς 26 Αὐγούστου 1789 ἐκφράζονται στὸ γνωστὸ σύνθημα τοῦ ἐπαναστατημένου γαλλικοῦ λαοῦ: «*Liberté, Égalité, Fraternité*». Οἱ τρεῖς ἐτούτες λέξεις, τὴ στιγμὴ ποὺ πάνω στὸ οἰκονομικὸ πεδίο τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κόσμου κυριαρχοῦσαν οἱ φιλελεύθερες διδασκαλίες τοῦ Adam Smith καὶ τὸ περίφημο παράγγελμα τῶν φυσιοκρατῶν «*laissez faire, laissez passer...*», θρονιάζοντας μέσ στις καρδιές τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῆς ἡπείρου μας, εἶχανε σὰ συνέπεια τὸ ξέσπασμα ἀγώνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴ παροχὴ συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν.

*

Σὲ μιὰ τέτοια ἐποχὴ γεννήθηκε ὁ Karl Marx (').

1. Γιὰ τὴ βιβλιογραφία γύρω απ' τὸ Marx πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ σημειωθῇ τὸ ἄρθρο τοῦ Friedrich Engels,

Τὸ χρόνο, πού ὁ μέγας αὐτός διανοούμενος ἐπαναστάτης εἶδε γιὰ πρώτη φορά τὸ φῶς τοῦ κόσμου, οἱ ἀδερφοὶ λαοὶ τῆς Bayern, τῆς Baden καὶ τοῦ Sachsen - Weimar ἄρχισαν ν' ἀπολαβαίνουνε συνταγματικές ἐλευθερίες. Καὶ τοῦτο, πού στά μάτια τοῦ ἀπλοῖκοῦ ἱστορικοῦ φαντάζει σὰ προμήνυμα τῆς θείας πρόνοιαις γιὰ τὸ μέλλον τοῦ μικροῦ αὐτοῦ παιδιοῦ, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μονάχα στοιχεῖο διαπλαστικὸ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ περιβάλλοντος μὲς στὸ ὁποῖο γαλουχίθηκε κι' ὄριμασε ὁ Marx. Ὁ τόπος πού γεννήθηκε εἶναι τὸ Trier, μιὰ παλιὰ κι' ὁμορφὴ γερμανικὴ πολιτεία, πού σὰ διαμάντι ξεπροβάλλει μέσ' ἀπ' τὴ πλούσια κ' εὐφορὴ γῆ τοῦ Rheïn, κ' ἐκεῖ κοντὰ πού ὁ Saar ἀδειάζει τὸ ὑγρὸ του περιεχόμενον μέσ' ἀπ' τρεχούμενα νερά τοῦ γραφικοῦ Mosel. Ἀμὰ κανένας ξεφυλλίσῃ τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῆς πόλης, θὰ δῆ στὸ χρόνο 1818, πῶς γιὰ ἡμερομηνία τῆς γέννησις τοῦ Karl Marx σημειώνεται ἡ πέμπτη μέρα τοῦ Μάη.

Ἀπὸ τότε λοιπὸν πού τὸ παιδί πρωτάνοιξε

πού βρίσκεται στὸ Handwörterbuch der Staatswissenschaften. IIIe Aufl. Bd. 11, s. 600-603. Ὑστερα τὰ βιβλία τῶν : Karl Liebknecht, Karl Marx zum Gedächtniss, Tönnis, Marx Leben und Lehre, Berlin, Νικολάϊ Λένιν, Κάρολος Μάρξ ἑλλην. μτφ. Α. Cornu, Charles Marx, L'homme et l'œuvre 1934. F. Mehring, Karl Marx, Geschichte seines Lebens, Leipzig 1918, Köppel, Für und wider Marx 1903. καὶ τελικὰ οἱ μελέτες : τοῦ ἀμερικάνου σοσιαλιστῆ John Spargo, Karl Marx, his life and work, New - York 1910, London 1911. καὶ τοῦ Παναγ. Κανελλόπουλου, Κάρολος Μάρξ, Ἀθῆναι 1931. Ἐπίσης ἀξιοπρόσεχτες εἶναι, ἡ μελέτη τοῦ Ριαζάνωφ, Karl Marx als Denker, Mensch und Revolutionär, 1928, ἡ λαϊκὴ προσούρα τῆς Klara Zetkin, Karl Marx und sein Lebenswerk, πού βγῆκε στὰ 1913 καὶ οἱ «Mein Erinnerungen an Karl Marx» τοῦ P. Lafargue.

τὰ μάτια του, ὁ ἥλιός ἦτανε κιάλας ψηλά κι' ἔστελνε σπάταλα τὸ πλάγιό του φῶς πάνω στὴ γῆ π' ἀκούμπαγε τὸ πατρικὸ σπίτι. Μὲς στὸ σπίτι αὐτὸ καὶ κάτω ἀπὸ τοῦτο τὸν ἥλιο, τὸ μικρὸ παιδί πήρε τὴ πρώτη του ἀνάπτυξη. Ἄρχισε πιά νὰ καταλαβαίνει καὶ ἡ ἐπιθυμία του γιὰ μάθηση νὰ γίνεται ὄλο καὶ πιὸ ἀπαιτητική. Νὰ ὁμῶς ὁ καλὸς πατέρας. Ὁ εὐπορὸς σχετικὰ καὶ συντηρητικὸς στα φρονήματα δικηγόρος Heinrich Marx, κρατῶντας τὸ νέο παιδί ἀπ' τὸ χέρι, τὸ νοθεύει καὶ τὸ δασκάλευε μὲ ὑπομονή, ἱκανοποιώντας του κάθε «καλή» παιδικὴ περιέργεια. Καὶ ὁ μικρὸς Karl θαύμαζε τὸ πατέρα ποῦξερε τόσα πολλὰ! Τότες ἔμαθε πῶς οἱ γονεῖς του, ἴσαμε πρόπερσιν ἀκόμα ἦτανε ἔβραῖοι, ὅπως οἱ παπποῦδες καὶ οἱ γιαγιάδες του. Καὶ ἴσαμε πρόπερσιν, γιὰτὶ ὁ πατέρας Marx' μὲ τὴ γυναίκα του, θέλοντας ν' ἀποφύγουνε τ' ἀντισημητικὰ αἰσθήματα τοῦ κοινωνικοῦ τους περιβάλλοντος, ἀσπάστηκαν, πάνω στὰ πεντάχρονα τοῦ μικροῦ τους γιοῦ, τὸ προτεστάντικο δόγμα.

Καὶ τὸ παιδί μεγάλωνε. Μιὰ ἀτμόσφαιρα κοσμοπολιτισμοῦ καὶ κλασσικῆς μόρφωσης ὑπῆρξε ὁ κύριος παράγοντας τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς διαπαιδαγώγησής του. Τὸ μέλλον, ἡ ζωὴ ἦτανε βέβαια ἀκόμα μὲς στὴ σκιά. Μὰ τὰ πρῶτα σημάδια τῆς ἀσυνήθιστης εὐφυΐας του—ποῦ τόσο ὑστερούσανε οἱ ἄλλοι τοῦ ἀδερφοῦ—ξεπρόβαλαν σποραδικὰ καὶ μ' ἓνα γοργὸ πολυπλασιασμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τους στολίζανε τὸ φωτεινὸ ὀρίζοντα τῆς διάνοιάς του. Τοῦτο ἔκανε τὰ μάτια τοῦ δικηγόρου Marx νὰ λάμπουνε ἀπὸ περιφάνεια καὶ χαρά. Τοῦτο ἔκανε τὸ γιοῦ, τὴ μοναδικὴ παρακαταθήκη ὄλων τῶν ἐλπίδων τοῦ καλοῦ τοῦ πατέρα. Τώρα πιά ὁ Karl εἶχε γίνει ἓνας ὠραῖος ἔφηβος. Δεκαεφτά χρόνια «ὑστερ' ἀπ' τὴ γέννησή του, τέλειωσε τὸ γυμνάσιον τοῦ Trier, κι' ἀμέσως, τὸ πανεπιστήμιον τῆς Bonn τὸν δέχτηκε γιὰ νὰ σπουδάσῃ «jura et ceremonialia».

Ἐνας χρόνος δὲν εἶχε περάσει καλὰ· καλὰ ἀπὸ

τότε, κι' ὁ Marx ἐγκαταστάθηκε στὸ Βερολίνο. Τὸ γράψιμό του σὰ φοιτητὴ τοῦ οὐνιβερζιτάριου τῆς πρωσικῆς πρωτεύουσας τὸν ἔφερε σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς φορεῖς τῶν πνευματικῶν ἐκείνων κινήσεων, ποὺ γύρω ἀπ' τὰ 1840 συνταράζανε τὴ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Γερμανίας. Ἐδῶ πρόκειται κυρίως γιὰ τὴ κίνηση ποὺ πρόβαλε μὲς ἀπ' τοὺς κόλπους τῆς χεγκελιανῆς ἀριστερῆς — ὅπως ὀνομάζει αὐτὸς ὁ ἰδρυτὴς τῆς David Strauss τὴ πλευρὰ ἐκείνη τῆς σχολῆς τοῦ G. Hegel ποὺ ξεκινώντας ἀπ' τὶς ἔννοιες τοῦ μεγάλου αὐτοῦ φιλοσόφου, ἀπόβλεψε ὄχι στὴ δικαίωση, μὰ στὴ κριτικὴ «τῶν καθεστηκυῶν ἀρχῶν», μ' ἄλλα λόγια, στὸ νὰ βγάλῃ ἀπ' τὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία ἀθεϊστικὰ κ' ἐπαναστατικὰ συμπεράσματα. Τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Strauss, «ὁ Βίος τοῦ Χριστοῦ», ποὺ ἐκδόθηκε τὸ χρόνο 1835, τράβηξε τὴ προσοχὴ τῶν πιὸ ἐπαναστατικῶν ἀπ' τοὺς χεγκελιανούς—καὶ μαζί μ' αὐτοὺς καὶ τοῦ Marx—πάνω στὸ φαινόμενο τῆς θρησκείας, ποὺ σιγὰ - σιγὰ ἄρχισαν νὰ τὸ ἀπαλλάσσουν ἀπὸ κάθε θεολογικὸ περιεχόμενο καὶ νὰ τὸ κρίνουνε πάνω σὲ αὐστηρὰ φιλοσοφικὲς βάσεις.

Μὰ πιὸ πολὺ κι' ἀπ' τὸ Strauss, γιὰ τὴ πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Marx σπουδαιότερος ὑπῆρξε ὁ κύκλος τῶν φίλων του, στὸν ὁποῖο διακρίνονταν ὁ κορυφαῖος χεγκελιανὸς ὑφηγητὴς τῆς θεολογίας Bruno Bauer κι' ὁ ἱστορικὸς Köppen. Τότες ὁ Marx ἄρχισε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ στὴ φιλοσοφία. Ἔτσι, πρῶτα - πρῶτα γνώρισε τὸν Immanuel Kant καὶ τὸν Johann Fichte. Ὄταν ὅμως στράφηκε πρὸς τὸν Hegel, ἡ «ἀλλόκοτος καὶ βραχώδης μελωδία» τοῦ χεγκελισμοῦ, τάραξε ἀπὸ τέρψη τόσο πολὺ τὴ δαιμονισμένη καὶ πνευματώδη φύση του, ποὺ ἄφησε βαθεῖα κι' ἄσβυστη τὴ σφραγίδα τῆς πάνω στὴ κατοπινὴ πνευματικὴ του ἐξέλιξη. Μὰ ἐκτὸς ἀπ' τὶς φιλοσοφικὲς του ἀσχολίες, ὁ Marx χάρισε γι' ἄρκετὸ χρονικὸ διάστημα, κάμποσες ὥρες καὶ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῶν μαθηματικῶν.

Μέσα σ' ένα τέτοιο πνευματικό περιβάλλον, μὰ καὶ ὅπως μᾶς πληροφορῆ ἓνα γράμμα (Μάρτης 1837) τοῦ Heinrich Marx πρὸς τὸ γυιό του· μέσα καὶ σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα «ἀπαίσιος ἀταξίας»... ἀκανόνιστης διαγωγῆς»... καὶ ἀνήκουστης «σπατάλης χρήματος», ὁ Karl σὲ ἡλικία εἴκοσι χρόνων, ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του (10 τοῦ Μάη 1838), τέλειωσε τὴ νομικὴ σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, κι' ἀργότερα, μὲ μιὰ διατριβὴ γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἐπίκουρου, γίνηκε διδάχτορας «in absentia» στὶς 15 τοῦ Ἀπριλίου 1841 (1). Τότες ὁ νεαρὸς ἐπιστήμονας ὄνειρευόταν τὴ καριέρα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ. Μὰ ὅπως λέει κ' ἓνα γνωμικόν, «ἄλλαι βουλαι ἀνθρώπων, ἄλλα θεὸς κελεύει». Ὁ πνευματικὰ χεγκελιανὸς ὑπουργὸς Alterstein πέθανε, κι' ὁ ἀντιδραστικὸς Eichhorn ἀμέσως τὸν ἀντικατάστησε στὴ διαχείριση τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς. Κι' αὐτὸ βάρυνε πολὺ στὸ μέλλον τοῦ Bauer καὶ τοῦ Marx, γιατί ὁ πρῶτος βρέθηκε ἓνα πρωτὸν ἀπαλλαγμένος ἀπ' τὰ ὑφηγητικὰ του καθήκοντα κι' ὁ δεῦτερος γιὰ ν' ἀποχτήσῃ τὸ προαναφερμένο διδαχτορικὸ του δίπλωμα, ἀναγκάστηκε νὰ ταξιδέψῃ μέχρι τὸ πανεπιστήμιον τῆς Jena, μὰ συνάμα, καὶ ν' ἀποχαιρετισθῇ μιὰ γιὰ πάντα τὰ παλιὰ του ὄνειρα.

Ἔτσι οἱ δύο φίλοι σὰν ἀξεθύμαστα θεριά στραφήκανε πρὸς τὴ δημοσιογραφία. Ἡ «Rheinische Zeitung» τοὺς δέχτηκε σὰ κυριότερους συνεργάτες. Τὸ φύλλον αὐτὸ ἔβγαινε στὴ Köhlin ἀπὸ ρηνανοὺς ριζοσπάστες, σὰ τὸν Mevissen, τὸν Oppenheim, τὸν Bürger κ.ἄ., ποῦχανε κάμποσα σημεῖα ἐπαφῆς μὲ τοὺς ἀριστερσοὺς χεγκελιανούς. Τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1842 ὁ Marx γίνηκε ἀρχισυντάχτης κι' ἀφήνει τὴ Bonn, ποῦχε στὸ μεταξύ ἐγκατασταθῆ γιὰ νὰ μείνῃ στὴν ἔδρα

1 Δὲς σχετικὰ στὸ βιβλίον τοῦ H. Herkner, Ἐργατικὸ ζήτημα μὲ μεταφραστὴ στὰ ἑλληνικὰ τὸν Δ. Καλιτσούνακη. Τόμος δεῦτερος, σελ. 208-268, Ἀθήναι 1919.

τῆς ἔφημερίδας, στὸν τόπο, ποὺ πρὶν ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια, ξεπρόβαλε τὸ περίφημο ρωμαϊκὸ κάστρο, ἡ Colonia Agrippina, σὰν ἓνα φοβερὸ κι' ἀδυσώπητο μάτι τοῦ ἀκατάλυτου ἀλλοτινοῦ Imperium Romanum. Στὴ Köln ὁ Marx κάθισε σχεδὸν ἓνα χρόνο, ἐργαζόμενος στὸ δημοσιογραφικὸ αὐτὸ ὄργανισμὸ, μὲ ζῆλο, καὶ μ' ἓνα παιδιακίστικο —μπορεῖ νὰ πῆ κανένας— ἐνθουσιασμὸ. Μὰ ἐπειδὴ ἡ ἐπαναστατικοδημοκρατικὴ κατεύθυνση τῆς ἔφημερίδας κάτω ἀπ' τὴ διεύθυνση τοῦ Marx γινόταν ὄλο καὶ πιὸ σταθερὴ, ἡ Κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νὰ τὴν ὑποβάλλῃ σὲ διπλο—καὶ τριπλολογοκρισία, ἴσαμε ποὺ τὴ πρώτη τοῦ Ἀπρίλη 1843 διάταξε τὸ ὀλότελο κλήσιμό της. Τότες ὁ Marx βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ ἀρχισυντάχτης, μὰ οὔτε ἡ ἀποχώρησή του ἔσωσε τὴν ἔφημερίδα. Ἡ βαρυὰ ἀμπάρα ἔπεσε βουηχτὴ πάνω στὸ κατώφλι τῶν γραφείων τῆς «Rheinische Zeitung».

Στὴ δημοσιογραφικὴ του σταδιοδρομία ὁ Marx δὲν ἀναδείχτηκε σὰ δημοσιογράφος μὲ τὴ κυρία τῆς λέξης σημασία, μὰ ἀνάδειξε τὴ δημοσιογραφία. Τ' ἄρθρα ποὺ δημοσίεψε ἦτανε κάθε ἄλλο παρὰ δημοσιογραφικά. Ἡ θεωρία τοῦ Hegel γιὰ τὴ πολιτεία, σὰ τοῦ «μεγάλου ὄργανισμοῦ μὲς στὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ νομικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία», βρῖσκει τὴν ὑποστήριξή της στὶς στήλες καθημερινῆς ἔφημερίδας. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ Kant καὶ στὴν ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου, γίνεται ἀντικείμενο δημοσιογραφικῆς ἔρευνας. Κεῖνο ποὺ τελικὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε, εἶναι πὼς ἡ ἀπασχόληση τοῦ Marx στὴ πσραπάνω ἔφημερίδα ἔδειξε σ' αὐτὸν τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων, πρᾶγμα ποὺ τὸ παρακίνησε μιά δραστήρια μελέτη τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ τῶν σοσιαλιστικῶν διδασκαλιῶν. Καὶ ἀρνιόταν δὰ τότες ὁ Marx στὸ κομμουνισμὸ κάθε δικαίωμα θεωρητικῆς καὶ πραχτικῆς ὑπόστασης, μὰ συνάμα ὁμολόγαε πὼς κάθε βίαιη καταπολέμησή του εἶναι ἀπόλυτα ἄστοχη καὶ πὼς ἔργα

σά τῶν Leroux, Considerant καὶ ἰδίως σά τοῦ Proud-
hon εἶναι ἄξια πολλῆς προσοχῆς.

*

Πολλοὶ κατηγόρησαν τὴν ἐξορία σά φαινομενικὴ
κατάπαυση τῆς ὁρμῆς σάν ἓνα ἀνώφελο διάλλημα, σά
σκληρὴ διακοπὴ. Γιά τὸ Marx ὅμως ἡ λέξη «ἐξορία»
δὲν ἔχει καμμιά συγγένεια μὲ τὸ καταναγκασμό, δὲν
ἀποτελεῖ κανένα διάλλημα, καμμιά σκληρὴ διακοπὴ.
Ὁ διανοούμενος αὐτὸς ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας «πο-
λίτης τοῦ κόσμου», κι' ἀναγκασμένος τώρα—ὑστερ'
ἀπ' τὸ σταμάτημά του σάν ἀρχισυντάχτης καὶ τὸ πά-
ψιμο τῆς «Rheinische Zeitung»—σὲ μιὰ ἐκούσια ἐξο-
ρία ἀπ' τὴ ποτρίδα του, δὲ πέφτει σὲ καταναγκαστι-
κὴ μόνωση καὶ σὲ ἀβάσταχτη ἀδράνεια. Ὅπως ἡ ἐ-
κούσια φυγὴ τοῦ Friedrich Nietzsche ἀνάμεσα στίς
παγωμένες ζῶνες τοῦ Engadin ἔτσι καὶ τὸ ταξίδι
τοῦ Marx, ἀπ' τὴ Rheinland στ' ὁμορφο Παρίσι, ἀπο-
τελεῖ ἓνα αἴτημα τοῦ πνεύματος του. Ρίχνεται βέβαια
σὲ μιὰ δυστυχία, γιατί δὲν εἶναι μονάχος του· φέρνει
μαζὶ καὶ τὴ γυναῖκα του, τὴ Jenny, κόρη τοῦ κυβερ-
νητικοῦ σύμβουλου καὶ πατρικοῦ του φίλου von We-
stphalen, ποὺ στὸ μεταξύ τὴν εἶχε παντρευτεῖ ἀπὸ
μακρόχρονο ἔρωτα στὸ Kreuznach. Μ' αὐτὴ ἀκριβῶς
ἡ δυστυχία τοῦ δίνει τὴ βαθειὰ προοπτικὴ τῶν πρα-
γματικοτήτων τοῦ κόσμου τούτου. Αὐτὴ τοῦ δίνει τὴν
εὐκαιρίαν ν' ἀναμετρήσῃ ἀπ' τὰ τρισβαθὰ τῆς ἀγωνίας
κι' ἀπ' τὴν ἀπόστασιν ποὺ τὸν χωρίζει ἀπ' τὸ τόπο
τοῦ γεννησιμιοῦ του, τὸν ὀρίζοντα καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς
ἀληθινῆς του ἀποστολῆς.

Ἐδῶ στὸ Παρίσι ποῦρθε ὁ Marx τὸ φθινόπωρο
τοῦ 1843, πέρνει πιά τὴ τελικὴ του μορφή. Γίνεται
σοσιαλιστὴς ἐπαναστάτης καὶ κηρύχνει τὴν ἀδυσώπη-
τη κριτικὴ γιὰ ὅλα ὅσα ὑπάρχουνε (').

1. Στὸ σημεῖο τοῦτο πρέπει ν' ἀναφέρουμε τίς ἀξιο:

Μνημείο τῆς μετάπλασης του αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ ριζοσπαστικὸ περιοδικὸ «Deutsch - Französisch Jahrbuch», ποὺ ἀπ' τὸ δεύτερο μῆνα τοῦ 1844 τ' ὄβγαζε μαζί με τὸν Arnold Ruge. Τὸ φύλλο τοῦτο παρουσιάζεται σὰ συνέχεια τῶν «Γερμανικῶν Χρονικῶν» ποὺ κυκλοφοροῦσε ὁ Ruge, ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐκδόσεως τῶν «Χρονικῶν τῆς Halle» γιὰ μερικoὺς μῆνες στὴ Dresden. Μὰ καὶ τὸ «Deutsch-Französisch Jahrbuch», ἀφοῦ ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο του φύλλο, βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ σταματήσῃ ἀπ' τὶς δυσκολίες τῆς μουσικῆς διάδοσης του στὴ Γερμανία κι' ἀπ' τὴ διαφορὰ στὶς γνώμες τοῦ Marx μετὰ τὸ Ruge. Τὴ δημοσιογραφικὴ του δράση ὁ Marx τώρα πιά τὴ μεταθέτει στὸ «Vorwärts», μιὰ μικρὴ γερμανικὴ ἐπαναστατικὴ ἔφημερίδα, στὶς στήλες τῆς ὁποίας συνεχίζει τὴ γραμμὴ ποὺ χάραξε στὸ «Jahrbuch». Μὰ κ' ἐδῶ δὲ μπόρεσε νὰ σταθῇ ταὶ νὰ ὀρθοποδίσῃ. Σὰ συνεργάτης τοῦ «Vorwärts» κατηγορεῖται γιὰ κομμουνιστῆς καὶ μετὰ τὴν ἐπέμβαση τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης ἐξορίζεται τὸ Γενάρη τοῦ 45 ἀπ' τὸ Παρίσι. Λίγο ὅμως πρὶν φύγει ἀπ' τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα τὸ Σεπτέμβρη τοῦ περασμένου χρόνου, ἦρθε γιὰ κάμποσες μέρες στὸ Παρίσι ὁ Friedrich Engels. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπὸ τότες ἔμελε νὰ γίνῃ ὁ καλλίτερος φίλος κι' ὁ πιὸ στενὸς συνεργάτης τοῦ Marx. Καὶ οἱ δύο τους εἶχανε ὁμοιόμορφα καὶ ταυτόστιγμα σχεδὸν ἐξελίχτη. Ὅπως ὁ Marx, ἔτσι κι' ὁ Engels, ξεκινώντας ἀπ' τὸ χεγκελισμὸ κατάλειξε—ἀφοῦ πέρασε κι' αὐτὸς τὰ ἴδια μονοπάτια—στὸ σοσιαλισμὸ καὶ στὴν ἰδέα τῆς ἐπανάστασης. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ φιλία τους ἀπόχτησε τόσο βαθειὰ θεμέλεια καὶ τὰ ὀνόματα τους

πρόσεχτες μελέτες τοῦ Marx: Einleitung zur kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie (Ἀνατυπώθηκε στὸ βιβλίο τῶν Marx-Engels Ueber historischen Materialismus, Teil. I. s. 16 und s. 14—15) καὶ «Zur judenfrage».

τέτοιο δεσμό, πού τὸ καθένα τους ξέχωρο νάλλοιώνη τόσο αίσθητὰ τὴν ὀλοκληρωμένη εἰκόνα πού παρουσιάζουνε οἱ λέξεις Marx · Engels.

Ἄπ' τὴ στιγμή πού ὁ Marx ἔφυγε ἀπ' τὴ Γαλλία ἀρχίζει μιὰ καινούργια περίοδο γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἡ ἐγκατάστασή του στὶς Bruxelles καὶ ἡ ἀπόχτηση τῆς βελγικῆς ὑπηκοότητος, ἀποτελοῦνε τὸν πιὸ σπουδαῖο σταθμὸ τοῦ βίου του. Κι' αὐτό, ὄχι γιὰτι ἀπὸ τότες ἀρχίζει τὴ ζωὴ τοῦ πολιτικοῦ φυγάδα, μὰ γιὰτι στὴ νέα αὐτὴ πατρίδα του ὁ Marx ἔσφυξε γερὰ τοὺς «συντροφικούς» του δεσμοὺς μὲ τὸ Friedrich Engels καὶ συνάμα πῆρε, στὴ πνευματικὴ του ἐξέλιξη, τὴ κατεύθυνση ἐκείνη, πού τὸν ὀδήγησε στὴ διατύπωση τῆς περίφημης θεωρίας του γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Ὄταν γνωρίστηκε ὁ Marx μὲ τὸν Engels στὸ Παρίσι ἀπ' τὶς ἐπισκέψεις ποῦκανε ὁ δεύτερος στὸ σπίτι τοῦ πρώτου κι' ἀπ' τὶς πολὺωρες συζητήσεις τους πάνω στὰ διάφορα ζητήματα, γίνηκε ἀμέσως ἀντιληπτὴ μιὰ ἀπόλυτη συμφωνία στὶς πεποιθήσεις τῶν δυὸ αὐτῶν ἀντρῶν. Καὶ σὰ συνέπεια τούτου συμφωνήθηκε τότες ἡ πρώτη κοινὴ ἐργασία μὲ τίτλο: «Die heilige Familie ..». Καὶ νὰ τώρα, ἐδῶ στὴ βελγικὴ πρωτεύουσα, ποῦρθε κι' ὁ Engels, ἄρχισε τὸ γράψιμο τοῦ βιβλίου τούτου, πού ἐκδόθηκε στὴ Frankfurt α. Μ. τὸ 1845. Μὰ ὅπως λέει ὁ Herkner, ἡ συμβολὴ τοῦ Engels στὸ ἔργο αὐτὸ ἦτανε μικρὴ. Τὸ σπουδαιότερο καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος του γράφτηκε ἀπ' τὸ Marx, κι' ἀποτελεῖ ἓνα ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν του μὲ τοὺς ἄλλους φίλους του, σὰ τὸ Bruno Bauer, πού δὲν εἶχανε φτάσει ὅπως αὐτὸς κι' ὁ Engels ἀπ' τὸ νεοχρυσισμό στὴ κομμουνιστικὴ ἰδέα. Γι' αὐτὸ κι' ὀλάκερος ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι τοῦτος: Die heilige Familie gegen Brune Bauer und konsorten. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ ἴδιου χρόνου βγήκανε ἀπ' τοὺς δυὸ φίλους οἱ περίφημες Thesen über Ludwig Feuerbach. Τὸ βιβλίο τοῦτο ξανατυπώθηκε σὰ παράρτημα στὴ μπροσούρα τοῦ Engels «Ludwig Feu-

erbachli». Τὴν αὐτὴ ἀκριβῶς ἐποχὴ εἶδε ἐπίσης τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ ἡ ἐργασία: «Deutsche Ideologie»¹ προϊόντο κι' αὐτὴ τῆς στενῆς συνεργασίας τοῦ Marx με τὸν Engels.

Στὸ διάστημα ἀπ' τὸ 1845 ἕως τὸ 1849 ὁ Marx ἔγραψε μιὰ σειρά ἀπὸ ἄρθρα στὶς ἐφημερίδες: Deutsche Brüsseler Zeitung (1847) τῶν Bruxelles, Westphälisches Dampfboot (1846) τοῦ Bielefeld, Gesellschaftsspiegel (1846) τοῦ Elberfeld καὶ στὴ La Réforme τοῦ Παρισιοῦ. Κατὰ τὸ χειμῶνα τοῦ 46-47 παρασκεύασε μιὰ κριτικὴ ἐκκαθάριση ἐνάντια στὸ Proudhon, τοῦ ὁποῦ το «Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère» (1846) τοῦ φαινόταν σὰ νὰ κατασταλάζῃ «σὲ μικροαστικὲς ἀνακρίβειες». Ἔτσι, τὸ 1847 ὁ Marx δημοσίεψε στὶς Bruxelles καὶ στὸ Παρίσι, σὲ γαλλικὴ γλῶσσα τὸ βιβλίο του: «La misère de la philosophie»². Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο - ποῦναι ἡ πρώτη του οἰκονομικὴ ἐργασία—ξεκαθαρίζοντας, ὅπως, λέει ὁ Engels, «τὶς ἀρχὲς τῆς καινούργιας ἱστορικῆς καὶ οἰκονομικῆς του ἀντίληψης» μᾶς παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ τέλειος κάτοχος τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς σοσιαλιστικῆς φιλολογίας.

Ἄλλ' αὐτὰ τὰ ἴσαμε δῶ ἀναφερμένα γραψίματα τοῦ Marx, ἅμα τὰ μελετήσουμε με προσοχὴ καὶ με τὴν ἐπιβαλλομένη ἀντικειμενικότητα, κεῖνο ποῦ θὰ

1. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου τούτου ἔχει ἐκδοθῆ ἀπ' τὸ Ριαζάνωφ στὸ γερμανορρῶσικο «Marx—Engels Archiv, Zeitschrift des Marx—Engels-Instituts in Moskau und Frankfurt a M.».

2. Ἀπ' τὴ τρίτη γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (Marcel Giard) γίνηκε με μεταφραστὴ τὸ Γ. Ἀναστασιάδης κ' ἐκδότῃ τὸν Ἀναγνωστίδης μιὰ καλὴ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ τῆς Ἀθλιότητος τῆς Φιλοσοφίας ποῦ δημοσιεύτηκε στὴν Ἀθήνα τὸ χρόνον τοῦτο.

δοῦμε καὶ θὰ θαυμάσουμε εἶναι, ἐκτὸς ἀπ' τῆ τερά-
 στεια πνευματικῆ ἐξέλιξη τοῦ συγγραφέα, καὶ ἡ κα-
 ταπληχτικὴ του ὠριμότητα. "Ἐχει πιά βγεῖ ἀπ' τῆ
 σκιά καὶ τώρα ξεπροβάλλει μέσ' ἀπ' τὸ μισόφωτο,
 «ἀκάθεχτος», — γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὰ ἐπίθετα
 ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Trietschke, — «ἐμπαθῆς, γιομάτος
 αὐτοσυναίσθηση, ἀλλὰ καὶ βαθύς, σοβαρός. . . ἀκά-
 ματος καὶ διαλεχτικός». Εἶναι πιά ἓνας μέγας θε-
 ωρητικὸς τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς
 ἔρευνας. Εἶναι πρωτότυπος. Καὶ ἡ πρωτοτυπία του
 αὐτῆ βρίσκεται στὴν ἐπαναστατικότητά καὶ στὸ σο-
 σιαλισμὸ του. Εἶναι δυναμικὸς, μὴ ἔχοντας καμμιά
 συγγένεια μὲ τοὺς σχολαστικοὺς ἐκείνους τύπους
 τῆς πανεπιστημιακῆς ἔδρας. Κι' αὐτὸ τὸ χρωστάει
 στὴ γνώμη του, πὼς «ἡ θεωρία μεταβάλλεται σὲ δύ-
 ναμη ἄμα γίνῃ χτήμα τῆς μάζας». Τοῦτο ἔχοντας κυ-
 ρίως κατὰ νοῦ, ἀγωνίστηκε μὲ πείσμα ὄχι μονάχα
 στὴ θεωρία, ὅπου ἔμπασε μιὰ κοινωνικὴ ἀντίληψη
 πραγματικὰ πρωτόβγαλτη. μὰ καὶ στὴ πράξη, πέρ-
 νοντας ἀπ' τὸ 1845, μαζί μὲ τὸν Engels, ζωηρότατο
 μέρος στὴ δραστήρια κίνηση τῶν ἐπαναστατικῶν ὁμά-
 δων τοῦ Παρισιοῦ, ποῦ ἀπὸ τότες ἐκδηλώνανε μερι-
 κές προσπάθειες κομματικῆς συγκρότησης τῶν μελῶν
 τους. Τίς προσπάθειες ἐτοῦτες μπορούμε νὰ τίς θεω-
 ρήσουμε κυρίως σὰ συνέπεια τῆς συνειδητῆς πιά ἐκ-
 δήλωσης ποῦχε στὸ μεταξύ πάρει μὲς στὸ πνεῦμα
 τῶν κομμουνιστῶν αὐτῶν Διοσκούρων ἡ ἀντίθεσή
 τους μὲ τίς πολιτικὲς ἀρχές τῶν ἄλλων σοσιαλιστῶν,
 σὰ τοῦ Moses Hess (Most) καὶ τοῦ Karl Grün. Τότες,
 ἡ πρώτη διεθνικὴ ὀργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προ-
 λεταριάτου ἡ περίφημη «Γερμανικὴ ἔνωση τῶν Δι-
 καίων», ποῦχε ἰδρυθῆ στὸ Παρίσι τὸ 1836 ἀπὸ φυγά-
 δες γερμανοὺς ἐργάτες σὰ συνέχεια τῆς «ὁμοσπον-
 δίας τῶν Ἐξορίστων» καὶ ποῦτανε τώρα ἐγκαταστη-
 μένη στὴ Λόντρα, ἄρχισε τελικὰ νὰ παρουσιάζη κἄ-
 μπουσα σημάδια χειραφέτησής της ἀπ' τὴ κηδεμονία
 τῶν σοσιαλιστῶν W. Weitling καὶ E. Gabet, κλίνοντας

πρός τις ιδέες του Marx και του Engels. Έτσι, το Γενάρη του 1847 ή κεντρική επιτροπή της οργάνωσης έτούτης αποφάσισε ν' άσπαστῆ τις άρχές των δύο φίλων, προτείνοντάς τους - με τὸ Joseph Moll πού τὸν ἔστειλε στις Bruxelles για νὰ τοὺς συναντήσῃ νὰ μποῦνε σὴν «Ένωσῆ» καὶ νὰ συζητήσουνε ὄλοι μαζί τῆ κατάσταση.

Ἀποτέλεσμα τῆς συνάντησης Moll - Engels - Marx ἦταν ἡ προσχώρησῆ των δύο τελευταίων σὴ διεθνικῆ αὐτῆ οργάνωσῆ, ἡ ὁποία σὲ μιὰ συνεδρίασῆ τῆς, ποῦ γινε τῆ 1 τοῦ Ἰούλη 1847 σὴν ἀγγλικῆ πρωτεύουσα—καὶ σὴν ὁποία πῆρε μέρος κι' ὁ Engels—ἀλλάξε τ' ὄνομά τῆς για νὰ γίνῃ ἀπ' ἔδῶ καὶ πέρα γνωστῆ σὰν «Ένωσῆ των κομμουνιστων». Τῆ συνεδρίασῆ τούτῆ τῆν ἀκολούθησε ἄλλη, ποῦ συγκλήθη καὶ πάλι σὴ βρετανικῆ μητρόπολη καὶ ποῦ βάσταξε ἀπ' τὶς 30 τοῦ Νοέμβρη ἴσαμε τὶς 8 τοῦ κατοπινοῦ μήνα, ἡμερομηνίας ποῦ τελειώνοντας τὶς ἐργασίες τῆς ἔβγαλε τὸ «καταστατικὸ» τῆς ὑπογραμμένο ἀπ' τὸν Engels, γραμματέα, καὶ τὸν Karl Schapper, πρόεδρο τῆς Ένωσῆς των Κομμουνιστων. Στὸ ἄρθρο 1 τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ καταστατικοῦ αὐτοῦ, ἡ ἔνωσῆ κηρύχνει, πὼς «Σκοπὸς (τῆς) ἔστι εἶναι ἡ ἀνατροπῆ τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ κυριαρχία τοῦ προλεταριάτου, ἡ κατάργησῆ τῆς παλαιῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ποῦ βασίζεται πάνω σὶς ταξικῆς ἀντιθέσεις καὶ ἡ ἴδρυσῆ μιᾶς καινούργιας κοινωνίας δίχως τάξεις καὶ δίχως ἀτομικῆ ἰδιοκτησία»⁽¹⁾. Κεῖνο ὅμως ποῦ πρέπει νὰ σημειωθῆ ἔδῶ εἶναι, πὼς για πρώτη φορά πῆρανε ἐνεργὸ μέρος στὸ συνέδριο κι' ὁ Marx με ὁ Engels, στοὺς ὁποίου δόθηκε ἐντολή νὰ συντάξουνε ἓνα κομ-

1. Δέξ: «Στοιχεῖα για τὴν ἱστορία τῆς Ένωσῆς των κομμουνιστων», ποῦ βρίσκεται σὰ παράρτημα σὴν ἑλλην. ἔκδ. τοῦ Κομμουν. Μανιφέστου (Σοσιαλιστ. Βιβλιοθ. ἀριθ. 2), Ἀθήνα 1945.

ματικό πρόγραμμα προορισμένο για τὴ δημοσιότητα (1). Ἔτσι γράφτηκε σὲ γλῶσσα ἀπλὴ κι' εὐληπιτὴ τὸ περίφημο «Kommunistische Manifest» ποὺ βγῆκε ἀπ' τὸ τυπογραφεῖο λίγες βδομάδες πρὶν ἀπ' τὴν ἔκρηξη τῆς φλεβριανῆς ἐπανάστασης γιὰ νὰ ἐγκριθῆ ἀπ' τὴν Ἐνωση καὶ γιὰ νὰ δοθῆ στὴ κυκλοφορία τὸ Γενάρη τοῦ 1848

Τὸ μανιφέστο τοῦτο, ποὺ μεταφράστηκε σ' ὄλες τὶς μικρὲς καὶ μεγάλες γλῶσσες τῆς ἡπείρου μας, καθὼς καὶ σὲ κάμποσες ἐξωευρωπαϊκὲς ἀκόμα, εἶναι ἀναμφισβήτητα τὸ πιὸ σπουδαῖο ντοκουμέντο τοῦ νεώτερου σοσιαλισμοῦ (2). Ἄν καὶ δὲ προξένησε καμιά ἐντύπωση τὸ καιρὸ ποὺ πρωτοκυκλοφόρησε, ἀποτελεῖ ὅμως, κατὰ τὸν Arturo Labriola, «τὴν ἀφειτηρία μιᾶς καινούργιας ἐποχῆς», γιὰτὶ ὅπως «λένε», ὀλάκερῃ ἢ γνώση καὶ ἡ οὐσία τῆς σύγχρονης κοινωνίας περιέχεται στὸ ἀξιολογότατο αὐτὸ ἔργο τῶν Marx—Engels. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ βιβλίου τούτου ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸ Marx. Μ' αὐτὸ ἂν καὶ ρητὰ τ' ὁμολογᾷ ὁ ἴδιος ὁ πιστὸς του συνεργάτης, ἐμεῖς μονάχα μὲ κάποια ἐπιφύλαξη μποροῦμε νὰ τὸ δεχτοῦμε, γιὰτὶ ἅμα διαβάσουμε τὸ ἔργο τοῦ Engels, Working classes in England (1845), θὰ δοῦμε πὼς

1. Γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ μανιφέστου, οἱ δυὸ φίλοι κάνανε ξεχωριστὰ ὁ ἓνας ἀπ' τὸν ἄλλο προσχέδια, ποὺ τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ, τοῦ Engels, τύπώθηκε σὲ ἑλλην. μετάφρ. λίγο ὕστερ' ἀπ' τὰ μεγάλα ἑλληνικὰ γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη, στὴν Ἀθήνα μὲ τίτλο: Οἱ θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ ἐπιστ. σοσιαλισμοῦ.

2. Ὁ Ch. Andler κι' ὁ W. Tscherkessoff παρατηροῦνε πὼς οἱ κεντρικὲς ἰδέες τοῦ Μανιφέστου εἶναι παρμένες ἀπ' τὸ γαλλικὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Sismouidi, τοῦ Pecqueur, τοῦ Vidal, τοῦ Buret καὶ πρὸ παντός· λέει ὁ Tscherkessoff ἀπ' τὸ βιβλίο: Principes du Socialisme: Manifeste de la démocratie aux dix-neuvième siècle 1843 (Seconde édition 1847).

τοῦτο κλίνει μέσα του ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἀντιλήψεις, ποὺ συχνὰ πλησιάζουνε πολὺ τὶς θεμελιώδικες ἰδέες τοῦ Μανιφέστου. Ὡστόσο κείνο ποὺ τελικὰ πρέπει νὰ εἰπωθῆ, εἶναι πὼς οἱ δυὸ φίλοι μὲ μεγαλοφυῆ διάνοια, μὲ σαφήνεια καὶ μ' ὀξυδέρκεια καταπληχτικῆ, ἐκθέτουνε περιληπτικὰ στὸ παραδοξότατο τοῦτο ἔγγραφο— ὅπως τ' ἀποκαλεῖ ὁ Werner Sombart—τὴ καινούργια κοσμοθεωρία τους, τὸ συνεπῆ ματεριαλισμὸ ποὺ περιλαβαίνει καὶ τὴ σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο σὰ τὴ πιὸ πολὺπλευρῆ καὶ βαθειὰ διδασκαλία τῆς ἐξέλιξης, τὴ θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης καὶ τοῦ κοσμοῖστορικοῦ ἐπαναστατικοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου, κι' ἀκόμα, τὴ θεωρία τῆς συγκέντρωσης, τοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ, τῆς συσσώρευσης, τῆς ἀπαθλίωσης καὶ τῆς καταστροφῆς (¹). Καὶ σ' ὅλ' αὐτὰ ἀντηχάει ἡ γνωστὴ ἐπίκληση: «Proletarier aller Länder vereiniget Euch!» (=Προλετάριοι ἀπ' ὅλες τὶς χῶρες ἐνωθεῖτε!). Ἀλήθεια, πόσο ὁμορφα ἀποδίνουνε τὶς φράσεις ἐτοῦτες οἱ τελευταῖοι στίχοι ἀπ' τὸ «Τραγοῦδι τοῦ ἐργάτη» τοῦ ἀξέχαστου Κωστῆ Παλαμᾶ: Ἀγκαλιαστῆτε ἀδέλφια ὄρθιοι! Μὲ μιὰ καρδιά, μιὰ γνώμη. Δικαιοσύνη βρόντηξε καὶ λάμψε προκοπή». (²).

*

Τώρα πιά βρισκόμαστε σὲ μιὰ θυελλώδικη χρονιά γιὰ τὴν Εὐρώπη, εἴμαστε στὰ 1848. Τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἥλιος συμπληρώνει τὴ δωδεκάμηνη βόλτα του γύρω ἀπ' τὸ πλανήτη μας, κάθε Εὐρωπαῖος ὁσμίζοντας

1. Δέξ: W. Sombart, Sozialismus und soziale Bewegung, 1919, σελ. 60, 79.

2 Παρμένο ἀπ' τὴ μελέτη τοῦ Κ. Καραμούζη: Ὁ σοσιαλισμὸς εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν. Ν. Ε. ΙΙΙ. τεύχ. 52. Εἰδικὰ γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Ν. Ζαχαριάδη, «Ὁ ἀληθινὸς Παλαμᾶς», τετάρτη ἐκδ., 1945.

τόν άνεμον νοιώθη πώς μιὰ καινούργια κοινωνική θύελλα εἶναι ἔτοιμη νὰ ξεσπάσῃ. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἔχει μπουχτίσει ἀπ' τοὺς καπνοὺς κι' ὁ οὐρανὸς εἶναι πλημμυρισμένος ἀπὸ μολυβόχρωμα σύγνεφα. Ἡ καταιγίδα πλησιάζει. Ὄταν ἔπεσε τὸ πρῶτο ἀστραπελέκι, ἔχουμε πιά μπεῖ στὸ δεύτερο μῆνα τῆς ἐπαναστατικῆς χρονιάς. Τὸ Παρίσι εἶναι ἀνάστατο. Τμήματα τῆς μπουρζουαζίας, δυσαρεστημένοι μικροαστοὶ κ' ἐργάτες, ἀγαναχτησμένοι ἀπ' τὸ δεσποτισμὸ, τὴ ρεμούλα καὶ τὶς λοβητοῦρες τῶν ἀνώτερων ἀξιωματούχων, τὰ ὄργια τοῦ πιστωτικοῦ κεφαλαίου, τὶς σιτοδεῖες τοῦ 1845 - 46 καὶ τὴ κρίση τοῦ 1847, ριχτήκανε στὶς 24 τοῦ Φλεβάρη στὰ παριζιάνικα ὁδοφράγματα γιὰ ν' ἀνατρέψουνε τὴ τυραννικὴ βασιλεία τοῦ «πολίτη βασιληᾶ». Καὶ ἡ ἐπανάσταση, ὕστερ' ἀπὸ μερικὲς συγκρούσεις, νίκησε. Μὰ ὁ βασιληᾶς Louis-Philippe κατόρθωσε καταδιωγμένος νὰ φτάσῃ ἐκεῖ ποὺ δὲν ἔφτασε ὁ πρόγονός του, ὁ ἀκέφαλος πιά Louis Carret. Ἡ Γαλλία γίνηκε δημοκρατία.

Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀλλαγὴ δὲν ἦτανε, φυσικά, μπορετὸ ν' ἀφήσῃ ἀδιάφορες τὶς κυβερνήσεις τῶν ἄλλων κρατῶν. Ὅλη αὐτὴ ἡ κατάσταση τῆς Γαλλίας, συνδυασμένη μὲ τὴ γενικώτερη εὐρωπαϊκὴ κρίση (ἀπολυτερωτικὲς τάσεις τῶν μικροσλαυϊκῶν λαῶν ἐνάντια στὴν Αὐστρία κ. ἄ.), ἀνάγκασε τοὺς ἐξουσιαστὲς τῶν διαφόρων λαῶν τῆς Εὐρώπης νὰ λάβουνε ὀρισμένα προληπτικὰ μέτρα, ὁ καθένας ξεχωριστὰ στὴν ἐπικράτεια του. Τότες ὁ Marx βρισκότανε στὸ Βέλγιο. Καὶ ἡ Βελγικὴ κυβέρνησις, ἀνταποκρινόμενη στὴν ἀντίληψη τῶν μεγαλοαστῶν τῆς χώρας, πὼς κάθε ἐπαναστάτης πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν ἐπικίνδυνον μικρόβιον, πῆρε κάμποσα μέτρα γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐσωτερικῆς ἡσυχίας. Ἔτσι, τ' ὄνομα τοῦ μεγάλου διανοητῆ Karl Marx, μπαίνει ἀνάμεσα στὰ πρῶτα ὀνόματα τῶν καταλόγων μὲ τ' ἀνεπιθύμητα πρόσωπα. Τὰ συνεπούμενα τῆς πράξης αὐτῆς φαίνονται πιά καθάρια. Ὁ ἐξόριστος ἀλλάζει τόπο ἐξορί-

ας. Πέρνει τὴν οἰκογένειά του καὶ σὲ λίγο τὸ Παρίσι τὸν δέχεται φιλόξενα. Μὰ κ' ἐδῶ δὲ κάθεται καθόλου. Ὁ σίφουνας τῆς ἐξέγερσης ἀπλώνει τὰ πλοκάμια του κ' ἔξω ἀπ' τὴ Γαλλία. Ξαφνικά, «καὶ ἴσως νωρίτερα ἀπ' ὅτι εἶχανε ὑπολογίσει οἱ κομμουνιστές», ξεσπάει μιὰ ἐπαναστατικὴ ὄχλαλοὴ πάνω στὴ Γερμανία. Κι' ὁ Marx, ἔχοντας ἀπὸ κοντὰ τὸν Engels, ἐγκαταλείπει δίχως χρονοτριβὴ τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα καὶ ξαναπατάει τὸ εὐφορο χῶμα τῆς πατρικῆς τοῦ γῆς. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Κόλην. Ἐκεῖ μὲ μερικοὺς φίλους του γιὰ συνεργάτες ἀρχίζει ἀπ' τὴ πρώτη τοῦ Ἰούνη τὴν ἐπανεκδόση τῆς ἔφημερίδας τοῦ Rhein μὲ τὸ καινούργιο τίτλο: «Neue Rheinische Zeitung» (').

Στὸ φύλλο αὐτὸ δὲ γίνηκε πολὺς λόγος γιὰ τὰ νέα ἐργατικὰ ζητήματα. Ἡ κατεύθυνσή του ἦτανε ριζοσπαστικὴ μικροαστικὴ, ἀποβλέποντας στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς ἐνιαίας γερμανικῆς δημοκρατίας. Ἡ προλεταριακὴ πολιτικὴ, δηλ. ἡ περίοδο τῆς κόκκινης δημοκρατίας, θ' ἀρχιζε σύμφωνα μὲ τὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο, μονάχα ὕστερ' ἀπ' τὴν ἴδρυση ἀστικοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος. Ἄμα ξεφυλλίσουμε τὴ «Neue Rheinische Zeitung» θὰ δοῦμε, πῶς ἀνάμεσα στὶς διάφορες στήλες τῆς βρίσκονται πολλὰ σπουδαῖα ἄρθρα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐρευνας. Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ δαῦτα εἶναι καταχωρημένα στὴ «Literarische Nachlass». Ἡ μελέτη τοῦ Marx: «Lohnarbeit und Kapital», ποὺ πάρθηκε ἀπ' τὴν ἔφημερίδα τούτη, ἐκδόθηκε πολλές φορές σὲ χωριστὴ μπροσούρα. Τελευταῖα πολλοὶ Ἀθηναῖοι θὰ προσέξανε στὶς βιτρίνες τῶν βιβλιοπωλείων μιὰ ὄχι καὶ τόσο καλὴ μετάφραση τῆς καὶ στὴ γλώσσα μας.

1. Γιὰ τὴ τωρινὴ ἐποχὴ λεπτομερικὰ μπορούμε νὰ δοῦμε: G. Adler, Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland, 1885.

Μά και τῆς ἔφημερίδας αὐτῆς ἡ ζωὴ δὲν ἦτανε μεγάλη. Ἡ 19 τοῦ Μάη 1849 σημειώνει τὴν ἡμερομηνία τοῦ τελευταίου φύλλου τῆς. Κι' αὐτὸ γιατί, ἐκτὸς ἀπ' τὶς χρηματικὲς δυσκολίες ποὺ συνάντησε στὸ δρόμο τῆς, ἡ ἀντεπανάσταση κέρδισε ἔδαφος καὶ τὰ κυβερνητικὰ στρατεύματα νικήσανε τοὺς ἐπαναστάτες. Μ' ἐτούτη τὴ τροπὴ ποὺ πήρανε τὰ πράγματα εἶναι πιά φανερὴ ἡ κρίσιμη θέσις στὴν ὁποία βρεθῆκανε οἱ δυὸ φίλοι. Ὁ Engels, ποὺ τόσο θορυβῶδικα εἶχε κηρυχτεῖ ὑπὲρ τοῦ συντάγματος ποὺ ψήφισε τὸ «γελεῖο» (ὁ ἀναντροσκοτωμένος Benito Mussolini χάλκεψε τὴ λέξι αὐτὴ) κοινοβούλιο τῆς Frankfurt a. M., καταδιωγμένος κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ στὴν Ἑλβετία, κι' ἀπ' ἐκεῖ στὰ γρήγορα, περνώντας μέσ' ἀπ' τὸ γαλλικὸ ἔδαφος νὰ πατήσῃ στὸ ἐγγλέζικο νησί καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ στὸ Manchester. Μὰ ἂν ὁ Engels κατόρθωσε νὰ φύγῃ, ὁ ἄλλος φίλος ἔπεσε στὰ χέρια τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Πιάστηκε, κι' ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ δίκη ἀθωώθηκε (1), γιατί κατόρθωσε ν' ἀποδείξῃ πὼς τὸ μοναδικό του... ἔγκλημα περιορίζεται στὴν ὑπεράσπιση τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης ἐναντία στοὺς γερμανοὺς φεουδάρχες. Ὡστόσο ὅμως θεωρήθηκε σὰ ξένος ποῦχε παραβιάσει μὲ τὴ στάση του τὸ δίκαιο τῆς φιλοξενείας καὶ διατάχτηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ πρωσσικὰ ἐδάφη. Ἔτσι, γιὰ τρίτη φορά ὁ Marx ξαναβλέπει τὸ παριζιάνικο ὄριζοντα. Μὰ κ' ἀπ' ἐδῶ ὕστερ' ἀπ' τὴ διαδήλωση τῆς 13 τοῦ Ἰούνη, ἐξορίζεται. Δὲ μένει πιά στὸν ἀξιωματικὸ αὐτὸ τοῦ μετώπου τῆς γερμανικῆς ἐργατικῆς κίνησης ἄλλο καταφύγιο παρὰ ἡ γρηὰ Ἀλβιώννα. Πρὸς τὴ μεγάλη αὐτὴ νησιώτικη χώρα, στὴν ὁποία ἡ λευτεριά στη σκέψη καὶ στὸ λόγο ἀποτελεῖ μιὰ μακρυνὴ καὶ πάρα πολὺ σεβαστὴ παράδοση, (ἀπόδειξιν τούτου ὁ

1. Σχετικὰ μπορούμε νὰ δοῦμε: Marx und Lasalle, *Unter der Anklage des Hochverrats*.

πρόσφατος ἐκλογικὸς ἀγώνας τοῦ ἐργατικοῦ κόμμα-
τος καὶ τῶν συντηρητικῶν τοῦ Wiston Churchill) ἀτε-
νίζει τώρα ὁ Marx μ' εὐλογῆ ἐμπιστοσύνη γιὰ τὸ μέλ-
λον. Ἐκεῖ ἀποφάσισε νὰ ἐγκατασταθῆ. Βρέθηκαν ὁ-
μως πολλὰ ἐμπόδια. Μὰ κι' αὐτὰ τελικὰ πηδηθήκα-
νε, κ' ἔτσι ἕνα πρωῖνό, στὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου,
ἡ οἰκογένεια Marx μπαρκάρει γιὰ τὴν Ἀγγλία.

Ἄσπαστος ἐξόριστος ἔφτασε στὴ Λόντρα, στὴ παμ-
πάλαια Λόντρα, ποῦ μελλε νὰ τὸν φιλοξενήσῃ ἴσαμε
τὴ δύση τοῦ ἄστρου τῆς πολυκύμαντης ζωῆς του. Ὄ-
ταν ὁ ἔβραϊος αὐτὸς στὴ καταγωγῆ καὶ στὸ τρόπο
τῆς ζήσης τοῦ βίου του, ἀντίκρουσε τὴ θαμπὴ σιλου-
έττα τοῦ βουτηγμένου μέσ στὰ πυκνὰ πέπλα τῆς κα-
ταχνιᾶς παληοῦ κι' ὁμορφου νησιώτικου κράτους, ἀ-
σφαλῶς, πόσοι σκοτεινοὶ συλλογισμοί, πόσες μαῦ-
ρες σκέψεις δὲ θὰ περάσανε μέσ' ἀπ' τὸ μυαλό του.
Κι' αὐτό, γιὰ τὸν Marx δὲν ἦτανε μονάχος του. Εἶχε
οἰκογένεια μὲ παιδιά καὶ ἡ οἰκονομικὴ του κατάστα-
ση βρισκόταν σὲ μεγάλη ἀθλιότητα. Ἡ «Neue Rhei-
nische Zeitung» τοῦχε καταβροχθίσει ἕνα μέρος ἀπ'
τὶς μικρὲς ἄλλωστε, οἰκονομίες του. Πῶς λοιπὸν θὰ
μπορέσῃ νὰ ὀργανώσῃ τὸν οἰκογενειακό του βίο σ'
αὐτὸ τὸ (ξένο παρ' ὀλίγο θᾶλεγα, ἀλλὰ δὲ ταιριάζει
ἡ λέξη αὐτὴ στὸ λεξιλόγιο τοῦ Marx) καινούργιο
τόπο ; Νὰ ἕνα μεγάλο ἐρωτηματικό, ποῦ μέρα καὶ
νύχτα, σὰ πραγματικὸς ἐφιάλτης φάνταζε μπρὸς στὰ
κρυφὰ μάτια τῆς ἀκοίμητης σκέψης του! Μὰ ὁ
σωτήρας ἄγγελος δὲν ἄργησε νὰ φανῆ. Ὁ
Friedrich Engels, ὁ καλὸς φίλος, βλέποντας τὴ
τραγικὴ κατάσταση τοῦ Marx, πέρνει τὴν ἀπό-
φασιν νὰ τὸν βοηθήσῃ πραγματικά, κάνοντας
στὸν ἑαυτό του ὁποιαδήποτε θυσία. Ἔτσι, ἂν κ' ἔ-
τρεφε μεγάλη ἀπέχθεια στὸ ἐμπόριο, ξαναπάει στὴ
στὴ θέση τοῦ ἐμποροῦπάλληλου στὸ πατρικὸ του κα-
τάστημα, ποῦ βρισκόταν στὸ Manchester, ἀφήνοντας
κατὰ μέρος κάθε ἐπιστημονικὴ καὶ συγγραφικὴ δρά-
ση. Ὁ μισθὸς ὅμως ποῦ τοῦ δίνει ὁ πατέρας του ἦτα-

νε, σχετικά με τὸ σπάταλο βίο τοῦ Engels, ἀρκετὰ μικρός. Ὡστόσο, παρὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, ὁ Marx ἄρχισε νὰ χρηματοδοτῆται γενναῖα. Καί σὰ νὰ μὴ ἔφτανε τοῦτο, ὁ σπάνιος αὐτὸ φίλος ἔχοντας τὴν ἀντίληψη, πὼς ὁ Marx ἔπρεπε μὲ κάθε θυσία νὰ σωθῆ γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὸν βοήθησε καὶ στὴ μετάφραση ἄρθρων, πρὸς ὁ Marx ἔστειλε στὴ Daily Tribune» τῆς New-York Δὲ πρέπει δὲ νὰ παραλείψουμε, πὼς ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τέτοια ἄρθρα, γράφτηκε ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Engels, ἀντὶ τοῦ Marx, τὴν ἀμοιβὴ γιὰ τὰ ὁποῖα, φυσικὰ πορίζονταν ὁ μεγάλος δάσκαλος.

Πὼς ὁμως ἡ συνείδηση τοῦ Marx τὸν ἄφηνε σ' αὐτὴ τὴν ἠθικὰ ξεπεσμένη κατάσταση τῆς ἐξάρτησης τῆς βιοτικῆς τοῦ ὑπόστασης ἀπ' τὴ γενναιοφροσύνη ἑνὸς εἰλικρινῆ φίλου; Νὰ τί γράφει ὁ Marx σ' ἓνα τοῦ γράμμα πρὸς τὸν Engels μὲ ἡμερομηνία 13 τοῦ Ἰούλη 1865 : «Εἶναι ἀλήθεια ὀδυνηρὸ νὰ βρῆται κανένας σ' ἐξάρτηση στὸ μισὸ τοῦ βίου. Μὰ μιὰ μονάχα σκέψη μὲ συγκρατᾷ. Κι' αὐτὴ εἶναι, πὼς καὶ οἱ δύο μας εἴμαστε συνέταιροι μιᾶς ἐπιχειρήσεως («business») γιὰ τὸ θεωρητικὸ καὶ κομματικὸ μέρος τῆς ὁποίας ἐγὼ θυσιάζω τὸ χρόνον μου»¹ Μ' ὅλ' αὐτά, οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἐξόριστη οἰκογένεια, παραμένανε δύσκολες. Συχνὰ ὁ νοικοκύρης ζητοῦσε τὸ ἐνοίκιον τοῦ κ' ἀπειλοῦσε ἔξωση. Πολὺ συχνὰ οἱ ἔμποροι, οἱ φουρναρέοι καὶ οἱ χασάπηδες σταματᾶνε τὴ πίστωση στὸ Marx. Κι' ἀκόμα πιὸ συχνὰ, τὰ ροῦχα καὶ τ' ἄλλα κινητὰ τῆς οἰκο-

1. Der Briefwechchsel zwischen Fr. Engels und K. Marx, 1844 - 1883 Hrsg. von A. Bebel und Ed. Bernstein, 4 Bänder 1913. Κρίσεις πάνω στὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔργο μπορούμε νὰ δοῦμε στὸ j. f. g. v. 1915 (Gustav Smoller). Ἀξιοπρόσεχτο εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ γραπτὸ τοῦ G. Mayer, Marx und Engels in ihrem Briefwechchsel. (Zeitschrift für Politik) 1914.

γένειας παίρνανε τὸ δρόμα γιὰ τὸ ἐνεχειροδανιστήριο καὶ γιὰ νὰ γυρίσουνε πάλι στὸ σπίτι, ὁ μόνος τρόπος ποὺ ὑπῆρχε ἓνα γράμμα γιὰ τὸν Engels, κι' αὐτὸ δίχως γραμματρίσημο. Τύχανε βέβαια σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ μερικές κληρονομιές (σὰν ἐκείνη τοῦ Wolff), μὰ πάντοτε ἓνα ἀρκετὰ σεβαστὸ ποσὸ ἀπὸ δαῦτες χρησίμευε γιὰ πληρωμὴ παληῶν τοκογλυφικῶν χρεῶν.

Αἰτία τῆς σταθερῆς ἐτούτης δυσαναλογίας ἀνάμεσα στὰ ἔσοδα καὶ στὰ ἔξοδα ἦτανε, τὸ πὼς ὁ Karl Marx δὲν εἶχε ξεχάσει τὸ σπάταλο σπουδαστὴ Marx, καὶ τὸ πὼς ἡ γυναίκα του ἡ βαρωνέζα von Westphalen εἶχε τὴν ἴδια ἀντίληψη μὲ τὸν ἄντρα τῆς γιὰ τὸ χρήμα. Κατοικοῦσανε σὲ μιὰ ἀριστοκρατικὴ μου μονοκατοικία καὶ οἱ κοινωνικὲς τους σχέσεις ἦτανε ἀρκετὰ ἀναπτυγμένες. Νὰ πὼς δικηλογοῦ ὁ Marx στὸν Engels τὸ πολυτελεῖ ἐτοῦτο βίο του. «Εἶναι μοναδικὸ μέσο γιὰ ν' ἀναπτύξω τὰ παιδιὰ μου, ποὺ γιὰ τὸ μέλλον τους ἀναγκαῖες εἶναι... γνωριμίες καὶ σχέσεις. Πιστεύω, καὶ σὺ θᾶσαι τῆς ἴδιας γνώμης, πὼς κ' ἐμπορικὰ ἅμα ἐξετασθῆ τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἀνεφάρμοστη ἐδῶ μιὰ προλεταριακὴ διαβίωση, ποὺ θ' ἄρμοζε μονάχα ὅταν δὲν εἶχα παιδιὰ ἢ ὅταν τὰ κορίτσια μου ἦτανε ἀγόρια».⁽¹⁾

Μὰ παρὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ ἐπικουρία τοῦ φίλου του, ὁ Marx ἀναγκαζόντανε νὰ καταναλώνη ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' τὶς δυνάμεις του στὴν ἀρθρογραφία διαφόρων ἐφημερίδων. Πιο πάνω ἀναφέραμε τὴν ἀμερικανικὴ ἐφημερίδα «Tribune». Σ' αὐτὴ ὁ Marx, ἀπ' τὸν Αὐγούστο τοῦ 1851 ἴσαμε τὸ 1852, σὰ μόνιμος συνεργάτης, δημοσίεψε ἀνώνυμα διάφορα ἄρθρα. Τὰ πιὸ ἀξιοπρόσεχτα ἀπὸ δαῦτα εἶναι τὸ «Ἐπανάσταση κι' ἀντεπανάσταση στὴ Γερμανία» (βγήκε σὲ γερμανικὴ μετάφραση ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατο τῶν Marx Engels) καὶ μιὰ σειρά ἄρθρων πάνω στ' ἀνατο-

1. Κοίτα πιὸ πάνω, Driefwechsel, III, s. 267.

λικό ζήτημα, πού δημοσιεύτηκε τὸ 1897 στὴ Λόντρα ἀπ' τὴ κόρη του Eleanor Avelig με τὸν τίτλο: «The Eastern Question». Στὸ τέλος τοῦ 1862 καὶ στὴ διάρκεια τοῦ κατοπινοῦ χρόνου, ὁ Marx ἔκανε συνεργάτης καὶ στὴ «Νέα ἐφημερίδα τοῦ Oder». Πρωτῆτερα ὁμῶς κι' ἀπ' τὸ 1861 ἔγραψε στὸ Βιεννέζικο «Presse». Τ' ἄρθρα ἀπ' τὶς ἐφημερίδες αὐτὲς δὲν ἔχουνε μαζευτεῖ καὶ μονάχα ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὰ δημοσιεύτηκε στὴ «Neue Zeit». Τὸ ἴδιο γίνηκε καὶ με τ' ἄρθρα τοῦ Marx πάνω στὴ διπλωματικὴ ἱστορία τοῦ Ἰταλικοῦ πολέμου (1859), ποῦχε γράψει στὸν ἐφημερίδα «The People» (London, 1859).

*

Ἔνα ξεφύλλισμα τοῦ μεγάλου βιβλίου τῆς ἱστορίας—μὰ κι' ὅλα τὰ ἴσαμε δῶ ἀναφερμένα—κεῖνο τοῦ μᾶς κάνει ν' ἀντιληφτοῦμε εἶναι πῶς ὁ Karl Marx ὑπῆρξε ἓνας ἀπ' τοὺς ἰσχυρότερους ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ του κι' ἓνας ἀπ' τοὺς πιὸ ἀξιοπρόσεχτους ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ὁ Vorländer τὸν χαρακτηρίζει σὰ μιὰ πλέρια «θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ μεγαλοφυΐα» (1) τοῦ περασμένου αἰῶνα. Καὶ πραγματικὰ τέτοιος ἦτανε ὁ μεγάλος αὐτὸς δάσκαλος. Τὸ θρησκευτικὸ καὶ τὸ ἐθνικὸ συναίσθημα τοῦ ἦτανε ἄγνωστα. Ὑπῆρξε ἓνας καθολικὸς κοσμοπολίτης. Μ' αὐτὸ δὲν τὸν ἐμπόδισε, ὅπως θὰ νόμιζε κανένας, στὸ νὰ διαπιστώσῃ πῶς οἱ ἐγγλέζοι εἶναι πολὺ κατώτεροι ἀπ' τοὺς Γερμανούς, γιατί παρὰ τὴν ἀνώτερη οἰκονομικὴ τους ἐξέλιξη στεροῦνται ἀπὸ μουσικὴ κι' ἀπὸ πνεύματα σὰ τοῦ «Beethoven, τοῦ Mozart, τοῦ Händel καὶ τοῦ Haydn». (2) Ἄμα ἀνασκαλέψουμε κἄπως λεπτομερικὰ τὴ ζωὴ του, μὴ νομίσουμε πῶς θὰ

1. Karl Vorländer, Karl Marx. Sein Leben und sein Werk, Leipzig 1929, s. 281.

2. Karl Liebknecht, Karl Marx zum Gedächtniss.

βροῦμε στὸ πρόσωπό του ἐπαναστάτη σὰ τὸ Bakunin ἢ λαϊκὸ ρήτορα σὰ τὸ Lassale. Ὁ Marx ἦταν ἀνθρώπος τοῦ γραφείου, νοικοκύρης σὰ τὸ Pronthon, ἀκούραστος καὶ μὲ μεγάλη καὶ πλατεῖα μόρφωση (καὶ οἱ πιὸ φανατικοὶ τοῦ ἀντίπαλοι δὲ τοῦ ἀμφισβητοῦνε τὴ τεράστια τοῦ πολυμαθία, μὴ τολμώντας, ἂν καὶ θὰ ἐπιθυμούσανε πολὺ, νὰ τοῦ προσμετρήσουνε οὔτε μονάχα une certaine érudition). Τίποτα τὸ ἀνθρώπινο δὲ τοῦ ἦταν ξένο. Ὁ ἔρωτας μὲ τὴ γυναῖκα του, ἡ ἀγάπη στὴν οἰκογένειά του, ἡ σκληρότητα πρὸς τοὺς ἄλλους, τὸ τρομερὸ μῖσος γιὰ τὴν ἀστική κοινωνία, ὁ κρῦος ἀγέρας τῆς φυλακῆς, οἱ ἀδιάκοπες ἐξορίες, ἡ μόνιμη δυστυχία, οἱ συχνές ἀπογνώσεις, ὁ μεγάλος πόνος, πού ὀφείλεται στὸ πρόωρο χαμὸ δυὸ παιδιῶν του, ἡ καθημερινὴ σχεδὸν στέρηση, οἱ περιοδικές καταδιώξεις, ἡ «ἀξιόπρεπη» ζητιανιά καὶ ἡ βαρυὰ ἀρρώστεια—γιατὶ σὰ συνέπεια ἀπ' ὄλο αὐτὸ τὸ βαλάντωμα διαταράχτηκε στὰ σοβαρὰ ἡ υἰγεία του—σφυρηλατήσανε τὸ αἰσθητήριό του καὶ τὴ σκέψη του.

Καὶ τὸ σφυρηλάτημά τοῦτο γίνηκε μέσα σ' ἓνα περιβάλλον ἀνήσυχο, ταραχώδικο, ἐπαναστατικὸ, γιομάτο ἀπὸ συγκρούσεις ἰδεῶν, ἀπὸ ἀναζητήσεις κι' ἀγωνίες, ἐνῶ ἡ τυραννισμένη καὶ πολυκύμαντη ζωὴ του δὲν γνώρισε οὔτε μιᾶς στιγμῆς ἀνάπαυση, μὰ ἀπεναντίας κύλησε μὲ τὴν ἔντονη ἐκείνη ροή, πού καταπίνει ἓναν ἄνθρωπο, ἢ, ὅταν ἔχη τὴ δύναμη νὰ σταθῆ πάνω ἀπ' τὰ πράγματα καὶ τίς μιζέριες τοὺς—καὶ εἶχε ὁ Marx τὴν δύναμη αὐτή,—τὸν κάνει νὰ ναι σὲ θέση νὰ συλλάβῃ βαθειὰ τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ εἰδικώτερα τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης, νὰ κοιτάξῃ πέρ' ἀπ' τὰ συνηθισμένα σύνορα τῆς ἀνθρώπινης δρασης καὶ νὰ διαλαλήσῃ στοὺς συγχρόνους καὶ στοὺς κατοπινοὺς συνανθρώπους του, μὲ τὴ μαγικὴ καὶ τόσο πειστικὴ γλῶσσα τῆς πέννας, τὰ μεγάλα συμπεράσματα τῆς μακρόχρονης θεωρητικῆς καὶ πραχτικῆς του ἔρευνας. Τέτοια συμπεράσματα ἔβγαλε ὁ

Marx και τ' απεικόνισε σ' ένα πλήθος από άρθρα κι επιστημονικά βιβλία του. "Ας δοῦμε τώρα μερικά απ' αυτά τὰ βιβλία (τ' ἄλλα τὰ χουμε ἀναφέρει στις προηγούμενες σελίδες):

«Die klassen kämpfe in Frankreich 1848-50». (Ἡ μελέτη αὐτὴ βγήκε σὲ μορφοῦρα ἀπ' τὸν Engels στὰ 1895). «Der achtzehnte Brumaire des Luis Bonaparte», New York, 1852 (Berlin und Stuttgart), 1822. «Enttüllungen über den kommunisten prozess in köhln» 1852. «Zur kritik der politischen Oekonomie», Berlin 1859 «Herr Fogt», London 1860. Μὰ τὸ πιὸ σπουδαῖο ἀπ' ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Marx εἶναι τὸ περίφημο «Kapital, kritik der politischen Oekonomie» ποὺ βγήκε στὸ Hamburg, ὁ πρῶτος τοῦ τόμος ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα στὰ 1867 κι' ὁ δεύτερος μὲ τὸ τρίτο στὰ 1885 καὶ 94 ἀπ' τὸν Engels. Τὸ 1905—1910 ὁ Karl Kautsky δημοσίεψε στὴ Stuttgart χειρόγραφα τοῦ μεγάλου δάσκαλου κι' ἔτσι ἀποτέλεσε τὸ τέταρτο τόμο τοῦ «Kapital» μὲ ἰδιαιτέρο τίτλο «Theorie über Mehrwert» (ἀποτελεῖται καὶ τοῦτος ἀπὸ τρία ξεχωρὰ τομῖδια). Λίγα ἔργα σὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ βιβλίο τοῦ Marx ἔχει νὰ ἐπιδείξη ἡ ἀνθρωπότητα. Ὅπως ἡ Βίβλος καὶ οἱ Πανδέχτες τοῦ Justinianus, ἔτσι καὶ καὶ τὸ «Kapital» συγκέντρωσε πάνω του ὀλάκερη λεγεῶνα σχολιαστῶν κι' ἐρμηνευτῶν· θεωρεῖται δά, ἀπ' τὰ λιγοστὰ ἐκεῖνα κείμενα τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδραση ὑπῆρξε τόσο βαθειὰ ὅσο καὶ παγκόσμια.

Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἔργα ἀποτελοῦνε τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία μεγαλόπρεπα ὀρθώνεται τὸ μεγάλο οἰκοδόμημα τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν διδασμάτων τοῦ μαρξισμού. Τὸ σύνολό τους, κλίνει μέσα τοῦ ἑνα «ὀπλοστάσιο ἰδεῶν» κ' ἑνα ἀμέτρητο πλήθος συνθημάτων μεγαλειώδικης ἀποτελεσματικότητας. Οἱ σελίδες τους, εἶναι πλημμυρισμένες ἀπ' τὸ χαρακτηριστικὸ ἐκεῖνο φλογερὸ πάθος τοῦ συγγραφέα, μὲ τὸ ὁποῖο κατορθώνει νὰ μαγέψη ἐχθροὺς καὶ φίλους του. Οἱ φράσεις τους, μὰς παρουσιάζουνε, σὲ

διαστήματα, ὄλο τὸ ὑπέροχο κείνο προφητικὸ ὄφος τοῦ διανοητῆ—ἐπαναστάτη, ποῦ προσδίνει ὀλωσδιόλου ἐξαιρετικὴ μορφή στὸ μεγάλο του ἔργο. Εἶναι ἀλήθεια, πὼς ὁ Marx, σχεδὸν σὲ κάθε γραφτό του, κραυγάζει, χτυπάει βάνουσα, χειρονομεῖ, κατηγορεῖ καὶ χλευάζει «κᾶπως ἀναξιόπρεπα». Μὰ ἄς μὴ ξεχνᾶμε πὼς κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ τύπο κρύβεται μιὰ σοβαρώτατη ἐπιστημονικὴ ἐργασία· μιὰ ἐργασία, γιὰ τὴν ὁποία οἱ φανατισμένοι του ἀντίπαλοι διακηρύξανε ἐμφαντικά, πὼς τὸ περιεχόμενό της ἀποτελεῖ γιὰ τὴ κοινωνία, τὸ πιὸ ἀντίθετο ἀπ' τὸ βαθύτερο ὠφελιμισμὸ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ξαναφέρουμε στὴ θύμησή μας, τὰ ὄσα γράψαμε σὲ περασμένες σελίδες (σελ. 9) σχετικὰ μὲ τὴ πραχτικὴ δράση τοῦ Marx. Τονίζουμε πάλι πὼς ὁ Karl Marx ἦταν ἕνας ἐπιστήμονας, μὰ ἀπὸ κείνους ποῦ δὲν ἀρκέστηκαν στὴ μελέτη τῶν διαφόρων ἀντικειμένων φορῶντας μονάχα τὸ σκουφί καὶ κρατῶντας μονάχα τὸ φακὸ τοῦ σοφοῦ βοτανικοῦ. Μὴ νομίσουμε λοιπόν, πὼς ὕστερ' ἀπ' τὸ ξεμπαρκάρισμα καὶ τὴ μόνιμη ἐγκατάστασή του στὴν Ἀγγλία, ἐγκατάλειψε τὴν ἐνεργὸ πολιτικὴ συμμετοχὴ του μὲς στὴν ἐργατικὴ κίνηση γιὰ νὰ μεταβληθῆ σ' ἐπίκεντρο ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ φιλολογικοῦ στρατηγείου τοῦ διεθνῆ σοσιαλισμοῦ. Ἦτανε βέβαια γιὰ κᾶμποσο καιρὸ ἕνα τέτοιο ἐπίκεντρο, ἀλλὰ ταυτόχρονα κ' ἕνα ἀπ' τὰ πιὸ ἐκλεχτὰ μέλη τῆς «ἑνώσεως τῶν Κομμουνιστῶν». Ἡ περίφημη αὐτὴ ἑνωσις, ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀποτυχία τῆς γερμανικῆς ἐπανάστασης, ξανασυγκροτήθηκε στὴν ἀγγλικὴ πρωτεύουσα Ἐκεῖ ὅμως παρουσιάστηκε ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς βαθιῆς διαφωνίης, μὲ συνέπεια, τὴ διάσπαση τῆς ἑνώσεως σὲ δυὸ φράξεις: τὴ φράξια τοῦ Marx-Engels καὶ τὴν ἄλλη τοῦ Willig-Scharper. Ἡ δευτέρη ἰσχυριζότανε, πὼς ἡ ἐπανάστασις δὲ θαργῆσι νὰ ξαναφουντώσι, ἐνῶ ἡ πρώτη, μὲ ἀρχηγὸ τὸ Marx, διαπίστωνε, πὼς ἡ ἐπανάστασις τέλειωσε,

πώς ή βιομηχανική κρίση που την προκάλεσε έκλεισε το κύκλο της, κι' ακόμα, πώς θανοίξε για τή καπιταλιστική κοινωνία μιὰ περίοδο άκμης δίχως προηγούμενο. Έτσι κάθε άπόπειρα πραξικοπηματική από μέρος του προλεταριάτου ήτανε καταδικασμένη. Τότες (1850) ή έδρα της Ένωσης μεταφέρθηκε στη Köhln, που γίνηκε τό κέντρο της έπαναστατικής προπαγκάντας για όλη τή Γερμανία. Μά λίγους μήνες άργότερα πιάστηκαν άπ' τήν άστυνομία πολλά άπ' τά μέλη της Ένωσης, και με τή κατηγορία της «έσχάτης προδοσίας», έξη καταδικάστηκα σε είρκτή από 3 ίσαμε 6 χρόνια φυλάκιση σε φρούριο. (Αύτή είναι ή περίφημη για τήν έποχή εκείνη «Δίκη των Κομμουνιστών της Köhln»). Ωστόσο, συνεχίστηκε για κάμποσο καιρό ακόμα ή ζωή της Ένωσης, ώσπου σιγά σιγά έσβυσε με τή διάλυσή της. Τό δρόμο της όμως τον έσυνέχισε, δυό χρόνια άργότερα (1864) ή Διεθνική Όργάνωση Έργατών (Association Internationale des Travailleurs - International Working Men's Association) ή τόσο πολύ γνωστή με τ' όνομα «πρώτη Διεθνή».

Τήν έποχή εκείνη τό ξαναζωντάνεμα του δημοκρατικού κινήματος άρχισε να διαγράφεται σαφέστατα και με τά πιό ζωηρά χρώματα στο εύρωπαϊκό στερέωμα. Τουτό έκανε τό Marx να έντείνη πάρα πολύ τή δράση του για τή δημιουργία των διεθνών δεσμών του προλεταριάτου ίσαμε που στις 28 του Σεπτεμβρη 1864 ιδρύθηκε στη Λόντρα ή πρώτη διεθνή, καρπός μιās μακρόχρονης και συνειδητής προσπάθειας, της όποίας τό μεγαλύτερο μέρος ξεπήγασε μέσ' άπ' τήν ένθρυσιώδικη καρδιά κι' άπ' τό φανατισμένο, μά και τετραγωνικό, μυαλό του δαιμονιακού αυτού ανθρώπου, που από τότες αποτέλεσε για τίς άστικές κυβερνήσεις ό,τι για τους μωρόδοξους ρασοφόρους της χριστιανικής έκκλησίας ό «έοσφόρος», τό Angtôma-ipyush της Ζωροαστρικής αντίληψης. Τό καταστατικό της όργάνωσης έτούτης συντάχτηκε άπ' τό μεγάλο

δάσκαλο—τῆ ψυχῇ τῆς Πρώτης Διεθνῆς—, ὁ ὁποῖος στὸ κείμενο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει τὶς κεντρικὲς ἰδέες τοῦ κομμουνιστικοῦ μανιφέστου,⁽¹⁾ ἀλλὰ μ' ἓνα τέτοιο πολιτικὸ τόνο, ποὺ ὄλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης, ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἀνήκανε στὰ ἐγγλέζικα Grande - Unions ἴσαμε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Lassale καὶ τοῦ Proudhon, μείνανε πέρα γιὰ πέρα ἱκανοποιημένα.

Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθῆ πὼς ὁ Marx ὑπῆρξε συγγραφέας κ' ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀπὸ μανιφέστα, ἐκκλήσεις κι' ἀποφάσεις τοῦ γενικοῦ συμβουλίου τῆς πρώτης Διεθνῆς. Ὅλο αὐτὸ τὸ ὑλικὸ δὲν ἔχει ἀκόμα δουλευτεῖ, μιὰ ποὺ οὔτε κἂν μαζεύτηκε. Μὲ τὴ δουλειὰ ἐτούτη καταπιάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ C. Jaeck στὸ βιβλίο του «Die Internationale» (Leipzig 1904), ποὺ περιλαμβάνει μαζί μ' ἄλλα καὶ κάμποσα σχέδια γι' ἀποφάσεις, ποὺ γράφτηκαν ἀπ' τὸ Marx, καθὼς καὶ μερικὰ γράμματά του. Στὰ ἔγγραφα τῆς διεθνικῆς ἐτούτης ὀργάνωσης ἀνήκει καὶ μιὰ ἐκκλήση τοῦ γενικοῦ συμβουλίου γιὰ τὴ παρισινὴ κομμούνια, προϊόντο κι' αὐτῆ τοῦ Marx, ποὺ βγήκε στὴ Λόντρα τὸ 1871 σὰ ξεχωριστὴ μπροσούρα μὲ τὸ τίτλο: Der Bürgerkrieg in Frankreich.

Στὰ κατοπινα συνέδρια τῆς πρώτης Διεθνῆς (Geneve 1866, Lausanne, 1867, Bruxelles, 1868, Basel 1869), ὁ Marx διεύθυνε τὰ πράγματα ἀπ' τὰ παρασκήνια⁽²⁾. Ὡστόσο ὅμως ἡ δράση του δὲ μειώθηκε καθόλου. Μὲ πείσμα ἀξεθύμαστο προσπαθοῦσε νὰ συνενώσῃ τὸ ἐργατικὸ κίνημα τῶν διαφόρων χωρῶν,

1. Τὸ καταστατικὸ τοῦτο τυπώθηκε in extenso, μὲ εἰσαγωγή κάποιου, ἀπ' τὸ Wilhelm Liebknecht στὴ Hochverrats—Prozess wider Liebknecht, Bebel, Hepner vor dem Schwurgerichte zu Leipzig vom 11—26 März 1872 (καινούρ. ἀνατύπωση 1911).

2. Γιὰ πολλὰ ἀνακοινώσεις ἀπ' τὶς τότε παρασκηνιακὲς ἐνέργειες τοῦ Marx, δὲς πρὸ πάνω, Briefwechsel, III und IV Band.

καὶ νὰ φέρη στὰ κανάλια τῆς κοινῆς δράσης τὶς διάφορες μορφές τοῦ μὴ προλεταριακοῦ, τοῦ προμαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ (Mancini, Proudhon, Bakunin, ἀγγλικὸς φιλελεύθερος τραϊντ - γιουνισμός, χαρτιστές, κ. ἄ.). "Ἐτσι, πίστευε πῶς ἐκτελοῦσε πιστὰ τὸ προορισμὸ του. "Ὅταν πολεμοῦσε μ' ἓναν ἄγριο φανατισμὸ τὶς διάφορες θεωρίες, εἶχε τὴν ἀντίληψη, πῶς ἔτσι μονάχα θᾶτανε μπορετὸ τὸ χάλκευμα μιᾶς ἐνιαίας ταχτικῆς τοῦ προλεταριακοῦ ἀγῶνα ἀνάμεσα στὶς ἐργατικὲς τάξεις τῶν διαφόρων χωρῶν. Μὰ παρ' ὅλες τὶς ἐλπίδες τοῦ Μαίχ ἦρθε ὁ καιρὸς ποὺ ἡ πρώτη Διεθνῆ ἄρχισε νὰ κλονίζεται. "Ὑστερ' ἀπ' τὴν ἐπικράτηση τοῦ ὄπαδοῦ τοῦ ὁμαδικοῦ ἀναρχισμοῦ Βακουνί (1) ἀνάμεσα στοὺς κύκλους τῶν Ἰταλῶν, τῶν ἰσπανιόλων καὶ τῶν βέλγων σοσιαλιστῶν, ὕστερ' ἀπ' τὴν πτώση τῆς παρισινῆς κομμούνας (πρῶτοι μῆνες 1871), ποὺ τὴ σημασία της τὴν ἐκτίμησε ὁ Μαίχ «τόσο ἐξονυχιστικὰ, πετυχημένα καὶ λαμπρὰ» καὶ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀποχώρηση τῶν ἀγγλικῶν συνεργατικῶν ἀπ' τοὺς κόλπους τῆς «Διεθνῆς», ἡ ὀργάνωση ἐτούτῃ ἄρχισε νὰ τρεκλίζει. "Ὅταν τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1871 συγκλήθηκαν στὴ Λόντρα τὰ μέλη της σὲ διάσκεψη, δὲν ἦτανε περισσότερα ἀπὸ εἴκοστρία. Σὰ φυσικὴ λοιπὸν συνέπεια ὄλων ἐτούτων, ὅπως κι' ἄλλων πολλῶν, ὁ Μαίχ στὸ ἀμέσως κατοπινὸ συνέδριον ποῦ γινε στὴ Haag τὸ 1872, πρότεινε σὰ προσωρινὸ μέτρο, τὴ μεταφορὰ τοῦ γενικοῦ συμβουλίου τῆς πρώτης Διεθνῆς στὴ New-York τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βορείας Ἀμερικῆς. Καὶ πραγματικὰ, ἡ ἔδρα τοῦ ὀργανισμοῦ μεταφέρθηκε στὴ μεγάλη αὐτὴ πολιτεία, μὰ τὸ παραπάνω συνέδριον ἦτανε τὸ τελευταῖο. "Ὑστερ' ἀπὸ μερικὰ χρόνια στὰ 1876, τὸ γενι-

1. Brupbacher, Marx und Bakunin (δίχως χρόνον). Mars de Préaudeau, Michel Bakunin (Le collectivisme dans l'internationale 1868 - 1876), 1911.

κὸ σύμβουλιό ἀπογοητευμένο ἀπ' τὴ κατάστασιν τὴν Εὐρώπην, κήρυξε κ' ἐπίσημα τὴ διάλυση τῆς διεθνικῆς αὐτῆς ὀργάνωσιν τῶν ἐργατῶν. Ἡ πρώτη Διεθνή εἶχε πιά τελέσει τὸ ἱστορικὸ τῆς ρόλο, γιὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴ θέσιν τῆς στὴν ἐποχὴ τῆς γέννησιν τῶν σοσιαλιστικῶν μαζικῶν ἐργατικῶν κομμάτων, μὲς στὰ πλαίσια τοῦ κάθε ἐθνικοῦ κράτους.

*

Μιά ἐπισκόπησις τῆς τωρινῆς καταστάσιν, ὅπως δημιουργήθηκε ὕστερ' ἀπ' τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἤττα τοῦ ἄξονα στὴν Εὐρώπην, μᾶς δείχνει ξεκάθαρα τὶς συνέπειας τοῦ μεγάλου ἀγῶνα, ποῦ πρὶν ἀπὸ τριάντα χρόνια ξεπροβάλλοντα ἀνάμεσα ἀπ' τὶς διάφορες ἰμπεριαλιστικὰς—καπιταλιστικὰς χώρες καὶ προχωρόντα μὲς ἀπὸ μίαν σειράν στρατιωτικῶν καὶ εἰρηνικῶν φάσεων, ἔφθασε στὴν πιὸ πλέρια καθορισμένη μορφήν του, ποῦ τὴν χαρακτηρίζει πρῶτιστα ἡ ἰδεολογικὴ φύσιν τῆς. Ἀπήχησις τῆς φύσιν αὐτῆς τοῦ μεγάλου ἀγῶνα, εἶναι ἡ σημερινὴ ἀναταραχὴ τῶν πνευμάτων. Τὸ παλιὸ, τὸ ἀναχρονιστικὸ κοσμοεἶδωλο ἂν καὶ τραυματισμένον θανάσιμα μὲ μίαν θαυμαστὴν ἐπιμονὴν ὑπερασπίζει, ὑποχωρόντα, τὸ χαμένο ἔδαφος. Καὶ τὸ καινούργιον κοσμοεἶδωλο, ξεπηγάζοντα μὲς ἀπ' τὶς νέας παραγωγικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας, πολεμάει μὲ μίαν πρωτοφανῆ σκληρότητα, προχωρόντα ἀδιάκοπα μὲς ἀπὸ ἓνα πλῆθος ἀντιθέσεων γιὰ νὰ στήσῃ σὰν τρόπαιον τῆς νίκης του, στὸ τέλος τοῦ δρόμου, μίαν καινούργια κοινωνικὴ ἀντίληψιν.

Ποία εἶναι ἡ ἀντίληψιν αὐτή; Σὰν ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα τοῦτο προβάλλουν μεγαλόπρεπα διάφορες γνώμεις, ποῦ μὲς τὴν προβολὴν τους σχηματίζουνε ὅλο τὸ προαναφερμένον πλῆθος τῶν ἀντιθέσεων. Ὁ Karl Marx μὲ τὸ σύνολον τῆς μακρόχρονης διδασκαλίας του μᾶς δίνει μίαν ἀπ' τὶς πιὸ σπουδαίας ἀπαντήσεις στὸ πιὸ πάνω ἐρωτηματικόν. Ἡ Μαρξικὴ λοιπὸν ἀ-

πάντηση περιλαμβάνεται στο σύνολο τῶν διδαγμάτων τοῦ μεγάλου δασκάλου, ὁ ὁποῖος γέννημ' ἀνάθρεμα μιᾶς ταραχώδικης ἐποχῆς συμπύκνωσε ἀρμονικὰ (ἔχι μηχανικὰ) κ' ἔδωσε σέ συνεργασία μετὸ Friedrich Engels - μορφή καὶ σχῆμα σ' ὄλο τὸ σκόρπιο, θόλο κι' ἀσυστηματοποίητο σοσιαλιστικὸ ὑλικὸ τοῦ περασμένου αἰώνα, παρουσιάζοντας ἔτσι στοὺς συνανθρώπους του καὶ κληροδοτόντας στίς ἐρχόμενες γενεές τὸ τεράστιο οἰκοδόμημα τοῦ μαρξικοῦ ἢ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ κατασκεῦασμα τοῦ Karl Marx τὸ πλέρια Εὐρωπαϊκὸ καὶ τὸ ἀπόλυτα παγκόσμιον εἶναι ἕνα γνήσιο πνευματικὸ δημιούργημα, ἀντλεῖ τὸ μεγαλεῖο του ἀπ' τὴν ἐναρμόνησή του μετὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ποῦ ξεπρόβαλε. Καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ τὸ μαρξισμό, ἀπλώνεται μέσα σέ δύο ἑκατοντάχρονα. Εἶναι ὁ δέκατος ὄγδοος κι' ὁ δέκατος ἕννατος αἰώνας. Ἡ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο βρίσκει τὸ χαραχτήρα της, στὴ γερμανικὴ φιλοσοφία τοῦ Kant τοῦ Fichte τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel, στὴν ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος (ἰδιαίτερα στὸ γαλλικὸ σοσιαλισμό), καὶ στὴν οἰκονομικὴ ἰδεολογία (Wirtschaftsgesinnung) τοῦ πρῶϊμου Κεφαλαιοκρατισμοῦ, ποῦ τὴν ἀντιπροσωπεύει κυρίως ἡ ἐγγλέζικη πολιτικὴ Οἰκονομία τοῦ Adam Smith, τοῦ Malthus καὶ τοῦ Ricardo. Τὰ τρία αὐτὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν δύο περασμένων αἰώνων, ἀποτελοῦνε τὴ πηγὴ ἀπ' τὴν ὁποία ξεχύθηκε ἡ μαρξικὴ σκέψη γιὰ

1. Ὁ Otto Spann, σὰ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ Οὐνιβερσαλισμοῦ, γράφει ἀντίθετα μετὰ τὰ πῶς ἀνω, πῶς «Marx hat jedoch nicht Eine Grundgedanken seiner Lehre selbst hervorgebracht, sondern alles Zusammengerafft, was seine Vorgänger an Kritik des Bestehendes geleistet haben». Die haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, 5 Aufl. Leipzig 1920, s. 137

νά διατύπωση— όπως λέει ο Λενίν σ' άρθρο του στην εφημερίδα «Προσβεντσιένιε» τὸ 1913 «ὀλάκερη κοσμοθεωρία ἀδιάλαχτη σὲ κάθε δεισιδαιμονία, σὲ κάθε ἀντίδραση καὶ σὲ κάθε ὑπεράσπιση τοῦ μπουρζοκάζικου ζυγοῦ».

Ἡ φιλοσοφικὴ βάση πάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Karl Marx εἶναι ὁ ὕλισμός. Ὁ ὕλισμός ὁμῶς αὐτὸς τῶν δύο μεγάλων Διοσκούρων τοῦ Κομμουνισμοῦ δὲ σταματᾷ στὶς ὕλιστικὲς θεωρίες τῶν ἀρχαίων ὕλοζωϊστῶν, Θαλῆ τοῦ Μιλήσιου, Ἀναξίμανδρου, Ἐπίκουρου, Δημόκριτου, Lucretius καὶ Carus οὔτε ἀρκεῖται στὴν ὕλιστικὴ διάνοια τοῦ Baruch de Spinoza καὶ στὶς ὕλιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐναντία στοῦ φεουδαλισμοῦ ἐπαναστατικῆς μπουρζουαζίας ποῦ ἐκπροσωποῦνε οἱ Th. Hobbes, Diderot, Holbach, Helvetius καὶ Lamettrie. (1) Ὁ ὕλισμός τοῦ Karl Marx καὶ τοῦ Friedrich Engels, προχώρησε καὶ μὲ τὴ δημιουργικὴ πνοή του ἔσπρωξε τὴ φιλοσοφία πρὸς τὰ μπρὸς πλουτίζοντας τὴν ὕλιστικὴ τῆς ἀντιλήψη μὲ τ' ἀποχτήματα τῆς γερμανικῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδιαίτερα τοῦ συστήματος τοῦ Hegel καὶ τοῦ φουερμπαχίανου ματεριαλισμοῦ. Ἀπ' τὸ θαυμαστὸ αὐτὸ κατασκευάσμα βγήκε ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός (historische Materialismus), ποῦ προκάλεσε «ἐναντιὰ του, σ' ὄλο τὸ πολιτισμένο κόσμο, τὴν ἔχθρα καὶ τὸ μῖσος τῆς ἀστικῆς ἐπιστήμης» (ὁ Νικαλάϊ Λενίν χάλκεψε τὶς λέξεις αὐτές).

Ἡ μεγάλη συμβολὴ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας πάνω στοῦ θεωρητικὸ οἰκοδόμημα τοῦ Marx βρίσκεται στὴ διαλεκτικὴ μέθοδο. Ὁ τριαδικὸς τύπος τοῦ Hegel : «Θέση, ἀντίθεση, Σύνθεση» καὶ ἡ ἐπιγραμματικὴ του ἀρχή : «Ἡ ἀντίφαση κυβερνᾷ τὴν ἐξέλιξη», ἀποτελοῦνε τὴ βαθύτερη ρίζα τοῦ Χεγκελιανοῦ δέν-

1. Marx—Engels. Die heilige Familie u.s.w. στὴ «literarische Nachlass».

τρου μές στο παρθένο έδαφος τής μαρξικής ιδέας. «Ή διαλεκτική μου μέθοδο» λέει ό Marx «δέν είναι μόνον βασικά διαφορετική άπ' τήν χεγκελιανή, άλλ' είναι άκριβώς τό αντίστροφότης». Για τόν Hegel, ή πορεία τής σκέψης (Denkprozess), ποϋ τή μεταμορφώνει σε αύθύπαρχτο ύποκείμενο μέ τ' όνομα ιδέα, είναι ό δημιουργός τοϋ πραγματικοϋ και ή ένέργειά της αύτή άποτελεί τήν έξωτερική της έκφανση. Σε μένα αντίθετα, τό ιδεατόν δέν είναι τίποτε άλλο παρά τό ύλικό ποϋ βρίσκεται μεταφυτεμμένο και μεταλλαγμένο μέσ στο ανθρώπινο μυαλό». (1)

Σχετικά μέ τό Ludwig Feuerbach, πρέπει νά σημειωθή πώς για τό Marx ύπήρξε περισσότερο σύμμαχος παρά δάσκαλος. Είναι άλήθεια πώς για νά φτάση ό διανοούμενος έπαναστάτης στόν ύλισμό του, πέρασε προτήτερα «ανάμεσ' άπ' τό άπολυτερωτικό» όπως γράφει ό Engels «πεδίο τοϋ φοϋερμπαχιανοϋ ματεριαλισμοϋ» (2). Μά άπ' τό ύλισμό τοϋ συγγραφέα τής «Wesen des Christentums» (1841) ποϋναι «πρόπαντός μηχανικός», άσυνεπής και κάπως άφηρημένος, ό μαρξικός ματεριαλισμός διαφέρει, γιατί είναι ιστορικός και διαλεκτικός μπάζοντας μέ συνέπεια και περιληπτικότητα τίς άπόψεις τής εξέλιξης και καταλαβαίνοντας «τήν οϋσία τοϋ ανθρώπου» σά «σύνολο κοινωνικων σχέσεων».

Άλλά για νά πάρουμε μιá σαφή ιδέα τής μεγάλης προσπάθειας τοϋ Karl Marx, ποϋ συνίσταται στο ξάπλωμα τοϋ διαλεκτικοϋ ύλισμοϋ πάνω στη σφαίρα των κοινωνικων φαινομένων, καλό θάναι νά ρίξουμε μιá ματιά στα «έπίσημα κείμενα» τοϋ Μαρξισμού. Νά μιá άκέραιη διατύπωση τής ύλιστικης αντίληψης τής ιστορίας, ποϋδωσε ό Marx στο πρό-

1. Marx, Kapital II Aufl. Einleitung, s. XVII.

2. Marx. Über Feuerbach, Συμπλήρωμα στοϋ Engels τόν «Ludwig Feuerbach», Stuttgart 1907, s. 69.

λογο τοῦ συγγράματός του «Zur kritik der politischen Oekonomie» (1859, s. XI) με τ' ακόλουθα λόγια.

«Μέσα στην κοινωνική παραγωγή τῆς ζωῆς τους οἱ ἄνθρωποι μπαίνουνε σέ σχέσεις ὀρισμένες, ἀναγκαιές κι' ἀνεξάρτητες, ἀπ' τῆ θέλησή τους, στίς παραγωγικές σχέσεις, πού ἀντιστοιχοῦνε σ' ὀρισμένη βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξης τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων. Τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν αὐτῶν σχέσεων ἀποτελεῖ τὴν οἰκονομική συγκρότηση τῆς κοινωνίας, τῆ πραγματικῆ βάση, πάνω στήν ὁποία ἀνυψώνεται τὸ νομικὸ καὶ πολιτικὸ ἐποικοδόμημα (Überbau) καὶ στήν ὁποία ἀντιστοιχοῦνε ὀρισμένες φόρμες τῆς κοινωνικῆς ἀντίληψης (Bewusstseinsformen). Ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς καθορίζει γενικᾶ τὶς κοινωνικές, πολιτικές καὶ πνευματικές λειτουργίες τῆς ζωῆς. Δὲν εἶναι ἡ ἀντίληψη τῶν ἀνθρώπων πού καθορίζει τὴν ὑπαρξή τους, ἀλλ' ἀντίστροφα ἡ κοινωνική τους ὑπαρξη (ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ τὶς ἐξωτερικές ἀντικειμενικές συνθήκες) καθορίζει τὴν ἀντίληψή τους. Σὲ ὀρισμένο σκαλοπάτι τῆς ἀνάπτυξῆς τους οἱ ὑλικές παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται σ' ἀντίθεση με τὶς ὑφιστάμενες παραγωγικές σχέσεις, ἢ ὅπως διατυπώνεται τοῦτο νομικά, με τὶς σχέσεις ἰδιοκτησίας, μὲς στίς ὁποῖες ἴσαμε τότες ἀνυπτυσσόntonουσαν. Ἀπὸ φόρμες ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων οἱ σχέσεις αὐτές μεταβάλλονται σ' ἐμπόδιά τους. Τότε φτάνει ἡ ἐποχὴ τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ οἰκονομικοῦ θεμέλιου ἐπέρχεται ἀργότερα ἢ γρηγορότερα μεταβολὴ σ' ὀλάκερο τὸ τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ἐξετάζοντας τὶς μεταβολές αὐτές βρισκόμαστε στήν ἀνάγκη νὰ διακρίνουμε πάντοτε τὴν ὑλική, με φυσικοεπιστημονικὴ ἀκρίβεια διαπιστούμενη μεταβολὴ στίς οἰκονομικές συνθήκες τῆς παραγωγῆς ἀπ' τὶς νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ἢ φιλοσοφικές κοντολογῆς ἀπ' τὶς ἰδεολογικές φόρμες,

μές στις όποιες, οι άνθρωποι νοιώθουνε τή σύγκρουση αυτή κι' αγωνίζονται ανάμεσά τους πάνω στο έδαφος της».

Σταματώντας στο σημείο αυτό τήν έκθεση γύρω άπ' τήν ύλιστική αντίληψη του Marx για τήν κοινωνία, έρχονται στη βύμησή μας τά λόγια του δομινικανού ήγουμένου Meister Eckehart—του ξακουστού εκείνου φιλόσοφου που όπως λένε οι έθνικοσοσιαλιστές (Otto Dietrich) υπήρξε ο Colombo τής γερμανικής ψυχής. Zum ersten soll man wissen, dass der Weise und die Weisheit... der Gute und die Gutheit... Aug' in Auge haften (1), που στα έλληνικά θέλει νά πη πως ή σοφία και ή καλωσύνη, ανεξάρτητες άπ' τήν οικονομία, έχουνε ύπαρξη άυτοτελή. Και ή άυθαίρετη έπιχειρηματολογία του Spann, ένθουσιασμένη και συγκινημένη άπ' τις φράσεις του ρασοφόρου φιλόσοφου, ξεσπάει κραυγάζοντας, πως «έτσι μιλάει ή πραγματική μεγαλοφυΐα που έχει συνείδηση τής αϊωνιότητας των πνευματικων και ήθικων αξιων».

Όπως είδαμε πιο πάνω, ο Karl Marx άναγνωρίζοντας πως ή οικονομική συγκρότηση τής κοινωνίας είναι «ή πραγματική βάση πάνω στην οποία άνυψώνεται το νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα», μελέτησε και καθόρισε στο περίφημο «Kapital» τους νόμους που διέπουνε τή συγκρότηση αυτή στο σύγχρονο καπιταλισμό (2).

1. Spann, πιο πάνω σ. 138.

2. Στη κριτική φιλολογία τής οικονομικής μαρξιστικής διδασκαλίας, ξεχωριστή θέση πέρνει ή πραγματεία του E. v. Böhm - Bawock, Zum Abschluss des Marxshen Systems (Festgaben für Knies), 1896, του ίδιου, Kapital und Kapitalzins I Innsbruck, 1900. Άντικριτική ένάντια στο Böhm άπό μαρξιστική άποψη έκανε ο R. Hilferding (Marx - Studien), μα δε βρήκε πολυ έπιδοκιμασία ουτε άπ' τή παράταξη των μαρξιστων. Τέλος άξιοσημείωτα είναι και τά έξής γραφήματα: Karl Kautsky, Οικονομικές θεωρίες του Karl Marx,

Ἡ κλασσικὴ Πολιτικὴ Οἰκονομία ἴσαμε τὴν ἐποχὴ τοῦ Marx διαμορφώθηκε στὴν Ἀγγλία, ποῦναι ἡ πιὸ ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατικὴ χώρα. Ὁ Adam Smith κι' ὁ David Ricardo, ἐξετάζοντας τὴν οἰκονομικὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας βάλανε τὴν ἀπαρχὴ τῆς θεωρίας ἀξίας (Wert) ἐργασίας. Ὁ Marx συνέχισε τὸ ἔργο τους. Θεμέλιωσε γερὰ καὶ ἀνάπτυξε «μὲ τρόπο συνεφῆ πρὸς τὴ βάση της» τὴ θεωρία ἐτούτη. Ἐδειξε πῶς ἡ ἀξία κάθε ἐμπορεύματος προσδιορίζεται ἀπ' τὸ ποσό τοῦ κοινωνικὰ ἀναγκαίου χρόνου ἐργασίας, ποῦ διατίθεται γιὰ τὴ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ μεγάλου δασκάλου, μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ ἐμπορεύματος μὲ ἐμπόρευμα ἐκδηλώνεται ὁ δεσμὸς (ἢ σχέση) ἀνάμεσα στὰ ξεχωρισμένα παραγωγικὰ μέσα τῆς ἀγορᾶς. Τὰ χρήματα σημαίνουνε, πῶς ὁ δεσμὸς αὐτὸς γίνεται ὄλο καὶ πιὸ στενός, ἐνώνοντας ἀδιάρρηχτα ὅλη τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν ξεχωρισμένων παραγωγῶν σ' ἓνα ὁλόκερο σύνολο. Τὸ κεφάλαιο σημαίνει τὴ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ· ἐμπόρευμα καταντάει ἡ δύναμη τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ κεφαλαιοῦχοι ἔχουνε στὰ χέρια τους γῆ, ἐργοστάσια καὶ μέσα παραγωγῆς.

Σ' αὐτοὺς ὁ μισθωτὸς ἐργάτης πουλάει τὴ δύναμη τῆς ἐργασίας του. Μὰ τὸ ἀξιοπρόσεχτο σημεῖο τῆς διδασκαλίας εἶναι τοῦτο. Τὸ ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ μισθωτῆ καταναλώνεται γιὰ τὴν ἐξοικονόμηση τῶν ἐξόδων τῆς διατήρησής του καὶ τῆς οἰκογενείας του (μεροκάματο). Τὸ ἄλλο μέρος, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν «ὑπεραξία» (Mehrwert) πᾶει γιὰ τὸ καπιταλιστῆ, ἀποτελώνοντας τὴ πηγὴ τοῦ κέρδους του. Τὸ

ἑλλην. μεταφ. ἀπὸ Πουλιόπουλον Ἀθῆναι 1927. G. Deviles *Le Capital de Karl Marx*. Paris 1883. Platter, *grundlehren der Nationalökonomie* 1903 καὶ V. Bortkiewicz, *Wertrechnung des Marx'schen System* A. f. 5. xxiiii und xxv.

καπιταλιστικό, όμως, σύστημα κρύβει μέσα του ασυμβίβαστες αντιθέσεις. Σ' αυτό ο Marx βλέπει την αίτια της ανεργίας, τη καταστροφή των μικροαστών και της μέσης και μικρής αγροτικής οικονομίας, τη δημιουργία των κρίσεων, τη λυσσώδικη πάλη για τις αγορές και το διαρκή σκληρό αγώνα ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Αυτές ακριβώς οι ασυμβίβαστες αντιθέσεις που ολοένα αναπτύσσονται κι' αναπαράγονται, οδηγούν σε τεράστιες επαναστατικές εκρήξεις. Έτσι η βασική αντίθεση εκδηλώνεται με την πάλη ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις.

Απ' τις τελευταίες αυτές λέξεις ξεπροβάλλει μπροστά μας σά διαμάντι της μαρξικής σκέψης, η περίφημη θεωρία της πάλης των τάξεων (Κοινωνιολογική πλευρά του Μαρξισμού). Ο Karl Diehl γράφει, πώς «όσο για μερικούς φαίνεται δυνατό πώς μπορούν να συνενωθούν άνθρωποι διαφόρων επαγγελμαμάτων, υποστάσεων και τάξεων για έναν ανώτερο ιδανικό σκοπό δικαιοσύνης, άλλο τόσο είναι αδύνατη με τέτοια συνένωση άνομοιογενών στοιχείων για όσους στέκονται πάνω στο βάθρο του ιστορικού υλισμού» (1) «Μονάχα ή μελέτη του συνόλου των τάξεων όλων των μελών της δοσμένης κοινωνίας ή των κοινωνικών ομάδων» λέει ο Λενίν, «είναι ικανή να φέρη στον επιστημονικό καθορισμό του αποτελέσματος των τάξεων ετούτων. Πηγή των αντιθεμένων τάξεων είναι ή διαφορά στη θέση και στις συνθήκες της ζωής των τάξεων εκείνων, στις όποιες κάθε κοινωνία διαιρείται». Έτσι ή ιστορία των τάξεων όλων των κοινωνιών που υπήρξανε ίσαμε τώρα -γράφει ο Marx στην αρχή του Κομμουνιστικού μανιφέστου εκτός της ιστορίας της πρωτόγονης κοινω-

1. Karl Diehl, ο Karl Marx και το εργατικό κίνημα ελλην. μεταφ. απ' τον Ν. Άριανό, Άθηνα 1945.

νίας (προσθέτει ο Engels) είναι ιστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων.

«Ἡ τῶριν ἄστικὴ κοινωνία, ποῦ βγήκε ἀπ' τὰ βάθη τῆς καταστραμμένης πιά τιμαριωτικῆς κοινωνίας, δὲν ἐκμηδένισε τίς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων... ἀπλοποίησε (μονάχα) τίς ἀντιθέσεις»¹ αὐτές. Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὀλιστικὴ ἀντίληψη, ἡ τάξη ποῦ μες στὴ κοινωνία αὐτὴ εἶναι καταπιεσμένη καὶ ποῦ μιὰ μέρα μαζὺ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, θὰ γίνῃ ἡ κυρίαρχη, εἶναι τὸ προλεταριάτο. Μονάχα ἡ τάξη αὐτὴ τῶν προλεταρίων, λέει ὁ μέγας δάσκαλος, ὀργανωμένη «σὲ πολιτικὸ κόμμα» θὰ κάνῃ ἀποφασιστικὰ κ' ἐνωμένα (καὶ διεθνικὰ) τὸν «ἀπολυτερωτικὸ» ἀγῶνα, ποῦ ἀποβλέπει (μὲ τὴ διχτατορία τοῦ προλεταριάτου;) στὴ μελλοντικὴ ὀργάνωση τῆς καινούργιας, στὴν «ἰδανικὴ, στὴ δίχως τάξεις» κοινωνία. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ὄροσημο, στὸ ὁποῖο ζητάει νὰ φτάσῃ ἐπαναστατικὰ (revolutionär) ἢ ἐξελικτικὰ (evolutionär) ὁ ἀγωνιζόμενος κόκκινος προλετάριος. Τί ἔχει νὰ χάσῃ εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτό; Οἱ μεγάλοι Διόσκουροι τοῦ κομμουνισμοῦ, Karl Marx κι' ὁ Friedrich Engels, τοῦ τὸ λένε κοθαρὰ. «Οἱ προλετάριοι δὲν ἔχουνε νὰ χάσουνε τίποτε, ἐξ' ὧν ἀπὸ τίς ἀλυσσίδες τους. Ἔχουνε ὅμως νὰ κερδίσουν ἓνα Κόσμο..»²

*

Κεῖνο λοιπὸν ποῦ παρατηροῦμε ἀπ' τὰ πῶς πάνω, εἶναι πῶς ἡ διδασκαλία τοῦ Karl Marx ἀποτελεῖ τὴ θεωρία, γιὰ πολλοὺς ὅμως, καὶ τὴ ταχτικὴ τοῦ διεθνῆ

1. Λενίν, τρία ἄρθρα γιὰ τὸ μαρξισμό μεταφρ. στὰ ἑλλην. ἀπὸ Α. Χαϊτὰ, Ἀθῆναι 1945.

2. Marx—Engels, Kommunistische Manifest, τελευταῖες γραμμές.— Karl Kautsky, Die materialistische Geschichtsauffassung, I Aufl. 1924, s. 508.

προλεταριακοῦ (²) ἀγώνα. Κι' αὐτὸ ὀφείλεται, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ φύση τῆς μαρξιστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πραχτικὴν δράσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐπαναστάτη, ποῦ τὸ κατακόρυφότης βρίσκεται ἀπὸ τὴν δημιουργίαν τῆς Πρώτης Διεθνῆς, ἡ ὁποία καὶ ὕστερ' ἀπ' τὴν πτώσιν τῆς ἔμεινε γιὰ τὸν ἀγώνα σὰ τὸ χριστουγενιάτικο ἀστὲρ τῶν «Μάγων», ὁδηγήτρια, ποῦ δείχνει τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Karl Marx τὸ δρόμον γιὰ τὴν κατοπινὴν πορείαν.

Μὰ ἀπ' τὴ στιγμή ποῦ ἔπαψε νὰ ὑπάρχη ἡ πρώτη Διεθνὴς, ταυτόστιγμα ἔπαψε νὰ ὑπάρχη κι' ὁ Marx σὰ πρόσωπον τῆς πραχτικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τότε, ἀφιερῶθηκε ἀποκλειστικὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ρούσικης γλώσσας, ἀφοῦ εἰς τὸ μετὰ εἶχε γίνῃ τελείως κάτοχος τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Δὲ κατόρθωσε ὅμως νὰ τελειώσῃ ὁ ἴδιος τὸ μεγάλο του ἐπιστημονικὸν ἔργον (³) Ἡ κοπιαστικὴ

1. Λέγοντας Διεθνή προλεταριακὸν ἀγώνα ποτὲ δὲ πρέπει νὰ τὸν θεωρήσῃμε ὑποδειγματικόν. Δὲς καλλίτερα: W. Sombart, Sozialismus und sozialistische Bewegung, 8. Aufl. 1919, s. 62.

2. Ὑστερ' ἀπ' τὸν θάνατον τοῦ Marx βγήκανε τὰ παρακάτω ἔργα: Randglossen zum Programm der Deutschen Arbeiter Partei (Neue Zeit, 1890--91 Nr. 18. Κοῖτα Marx—Engels. Programmatkritiken)—Lohn Preis und Profit, διάλεξι ποῦ γίνετο στίς 26 Ἰουνίου 1865 (Neue Zeit XV 12 1897—8)—Der Literarische Nachlass von Karl Marx, F. Engels und. F. Lassale, 3 Bänder, Stuttgart. 1902. Γράμματα καὶ περικοπὴς ἀπὸ ἐπιστολὰς τῶν J. Decker, J. Dietzgen, F. Engels, K. Marx 4. 2. πρὸς τοὺς F. A. Sorge κ. ἄλ. Στὰ 1913 βγήκανε εἰς τὴν Stuttgart τέσσαρες μεγάλοι τόμοι Ἀλληλογραφίας τῶν Marx καὶ Engels μετὰ 136 γράμματα ἀπὸ τὸ Σεπτέβριον τοῦ 1844 ἕως τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1883, ποῦ δίνουσι ἐξαιρετικὰ πολύτιμον ὕλικον γιὰ τὴν μελέτην τῆς ζωῆς καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Karl Marx. Στὰ 1917 βγήκανε δύο (2) τόμοι μετὰ τὸν τίτλον «Συλλογὴ ἀπὸ ἔργα τῶν

δράση του στη Διεθνή, οί πιά κοπιαστικές θεωρητικές μελέτες του, χαντακώσανε όριστικά τήν ύγεία του.

Στις 2 τοῦ Δεκέμβρη 1882 πέθανε ἡ γυναίκα του καί στίς 14 τοῦ Μάρτη μέσ στον ἴδιο χειμῶνα ὁ Karl Marx ἀποκοιμήθηκε ἤσυχα ἤσυχα στη πολυθρόνα του. Νεκρός πιά μπροστά στην ἀθανασία! Ὁ ὀλοζωή πιστός του φίλος, ὁ Friedrich Engels κι' ὁ Karl Liebknecht μέ λόγια συγκινητικά ἀποχαιρετήσανε τὸ μεγάλο δάσκαλο τῆ στιγμῆ πού κουρασμένος ξαναγύριζε μέσ στη θερμῆ, ἀγκαλιά τῆς ἀθανάτης μητέρας Γῆς. Τά ἀδηφάγα χῶματα τοῦ νεκροταφείου Highgate τῆς Λόντρας σκεπάζουν ἀπό τότες τῆ μοναδικῆ αὐτῆ ζωῆ, αὐτῆ τῆ τόσο πλούσια μοίρα πού μέ τὸ προφητικό τῆς δαιμόνιο ἔννοιωσε τόσο ἔντονα, ὅσο κανένας ἄλλος, πῶς μιὰ ἐποχῆ μόλις τελείωσε καί πέθανε καί πῶς σ' αὐτῆ τῆ θανατερῆ κρίση κάτι καινούργιο πάρασκευαζόταν.

Ἀθήνα, 15 τοῦ Αὐγούστου 1945

Karl Marx καί Engels 1852—1862. Στά γερμανικά ἐκδοθῆκανε ἀπ' τὸ Ριαζάνωφ («Gessammelte Schrifte von Karl Marx und F. Engels»). Τελειώνοντας τὸ κατάλογο ἀπ' τὰ ἔργα αὐτῶ τοῦ Marx, πρέπει νὰ σημειωθῆ πῶς ἐδῶ δέν ἀναφέρονται κάμποσα μικρότερα ἄρθρα καί ξέχωρα γράμματα πού δημοσιεύτηκαν τὰ περισσότερα στη «Neue Zeit» στὸ «Vorwärts» καί σὲ ἄλλα σοσιαλδημοκρατικά περιοδικὰ σὲ γερμανικῆ γλῶσσα.